

T.C
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**WITTGENSTEIN'IN TRACTATUS LOGICO
PHILOSOPHICUS VE FELSEFİ SORUŞTIRMALAR
İSİMLİ ESERLERİNİN FELSEFİ YÖNTEM AÇISINDAN
MUKAYESESİ**

Petek ALTUNÖZ

NİSAN-2024

T.C
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**WITTGENSTEIN'IN TRACTATUS LOGİCO
PHİLOSOPHİCUS VE FELSEFİ SORUŞTIRMALAR
İSİMLİ ESERLERİNİN FELSEFİ YÖNTEM AÇISINDAN
MUKAYESESİ**

Petek ALTUNÖZ

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi ÖZGÜR YILMAZ

T.C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Felsefe Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Petek ALTUNÖZ'ün "Wittgenstem'in Tractatus Logico Philosophicus ve Felsefi Soruşturmalar İsimli Eserlerinin Felsefi Yöntem Açısından Mukayesesi" başlıklı tezi 17/04/2024 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca değerlendirilerek, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun .../.../20... tarih ve ../.. sayılı kararı ile kabul edilmiştir.

Doç. Dr. İskender Gümüş

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Bu tezi okuyarak içerik ve nitelik açısından incelediğimi ve Yüksek Lisans derecesi almak için yeterli olduğunu onaylıyorum.

Dr. Öğr. Üyesi ÖZGÜR YILMAZ

Tez Danışmanı

Bu tezi okuyarak içerik ve nitelik açısından incelediğimizi ve Yüksek Lisans derecesi almak için yeterli olduğunu onaylıyoruz.

Jüri Üyeleri:

Unvan ve İsim	Bağlı Olduğu Kurum	İmza
1. Dr. Özgür Yılmaz	Kırklareli Üniversitesi	
2.Dr. Ömer Osman Sarı	Kırklareli Üniversitesi	
3. Dr. Hakkı KALAYCI	Karatekin Üniversitesi	

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde bizzat elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada özgün olmayan tüm kaynaklara eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Petek ALTUNÖZ

17.04.2024

ÖZ

WITTGENSTEIN’IN TRACTATUS LOGİCO PHILOSOPHİCUS VE FELSEFİ SORUŞTIRMALAR İSİMLİ ESERLERİNİN FELSEFİ YÖNTEM AÇISINDAN MUKAYESESİ

Altunöz, Petek

Yüksek Lisans, Felsefe

Tez Yöneticisi: Dr. Öğr. Üy. Özgür Yılmaz

Nisan, 2024

Çalışmanın amacı Tractatus Logico Philosophicus ve Felsefi Soruşturmalar eserinden yola çıkarak Wittgenstein’in felsefeye olan yaklaşımını açıklamaktır. Wittgenstein felsefi sorunların gerçek sorunlar olmadığı sözde sorunlar olduğu düşüncesindedir. Wittgenstein’in felsefi sorunların nedeni olarak dilin mantığının yanlış anlaşılmasını göstermesi felsefenin asıl odağını dile yöneltmesine neden olmuştur. Wittgenstein, felsefi sorunların gerçek anlamda sorunlar olmadığını, bunların sadece yanlış anlaşılmalardan oluştuğunu göstermeye çalışır. Wittgenstein’in iki ayrı dönemini temsil eden Tractatus Logico Philosophicus ve Felsefi Soruşturmalar eserleri ile felsefeye olan bakış açısı açıklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Felsefe, Wittgenstein, Dil, Resim Kuramı, Dil Oyunları

ABSTRACT

COMPARISON OF WITTGENSTEIN'S TRACTATUS LOGICO
PHILOSOPHICUS AND PHILOSOPHICAL INVESTIGATIONS IN
TERMS OF PHILOSOPHICAL METHOD

Altunoz, Petek

Master of Arts, Philosophy

Supervisor: Assistant Professor Özgür Yılmaz

April, 2024

The aim of this study is to explain Wittgenstein's approach to philosophy based on his works Tractatus Logico Philosophicus and Philosophical Investigations. Wittgenstein thinks that philosophical problems are not real problems, but so-called problems. Wittgenstein's pointing to the misunderstanding of the logic of language as the cause of philosophical problems led him to direct the main focus of philosophy towards language. Wittgenstein tries to show that philosophical problems are not really problems, but only misunderstandings. Wittgenstein's Tractatus Logico Philosophicus and Philosophical Investigations, which represent two different periods of Wittgenstein, and his perspective on philosophy are explained.

Key Words: Philosophy, Wittgenstein, Language, Picture Theory, Language Games

ÖNSÖZ

Süreç boyunca gösterdiği rehberliği için tez danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi ÖZGÜR YILMAZ’a teşekkür ederim.

Maddi ve manevi desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen, bugünlere gelmemi sağlayan en büyük destekçilerim olan babam Yusuf Altunöz, annem Nesibe Altunöz ve abim İsmail Altunöz’e teşekkür ederim.

Tezimi yazarken gösterdiğin sabır ve moral desteğin benim için çok kıymetliydi. Zor anlarımda yanımda olan ve bana her zaman destek veren hayattaki en büyük şansım sevgili kardeşim Hazal Altunöz’e teşekkür ederim.

Petek ALTUNÖZ

Kırklareli, 2024

İÇİNDEKİLER

Beyan.....	iii
ÖZ.....	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ.....	vi
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM:

WITTGENSTEIN'IN HAYATI.....	4
1.1 Eserleri.....	13
1.2. Wittgenstein'in Birinci Dönem Felsefesi	16
1.3. Wittgenstein'in İkinci Dönem Felsefesi	16
1.4. Viyana Çevresi.....	17

2.BÖLÜM:

TRACTATUS'UN AMACI	22
2.1. Tractatus'ta Dünyanın Yapısı	24
2.2. Dil Dünya İlişkisi	27
2.3. Resim Kuramı	28
2.4. Dilin Yapısı ve Anlam.....	31
2.5. Dünyanın Dışı	33
2.6. Söylemek ve Göstermek Ayrımı.....	35
2.7. Dünyanın Sınırı.....	36

3. BÖLÜM:

TRACTATUS'TAN FELSEFİ SORUŞTURMALARA	39
3.1. Felsefi Soruşturmalar	49
3.2. Dil Oyunları	51
2.3 Yaşam Biçimleri	57
SONUÇ.....	59
KAYNAKÇA.....	62

KISALTMALAR

a.g.e : Adı geçen eser

c. : Cilt

ev. : Çeviren

s. : Sayfa

S. : Sayı

GİRİŞ

Wittgenstein, felsefede gerçek sorunlar olmadığı, çıkan sorunların sözde sorunlar olduğu düşüncesindedir. Felsefi sorunlar dilin mantığının yanlış anlaşılmasından kaynaklandığı için dilin mantığı araştırılmalıdır. Dilin mantıksal yapısını açıklamak için dünyanın mantıksal yapısını açıklamalıyız. Resim Kuramına dayanarak dil ve dünyanın aynı mantıksal yapıya sahip olduğunu varsayabiliriz. Dil ve dünya arasındaki ortak mantıksal yapı sayesinde bir resimsel ilişki ortaya çıkar. Bu resimsel ilişki Resim Kuramı olarak adlandırılmaktadır. Bu kurama göre, dil dünyanın resmini yapabilmektedir. Wittgenstein dil ile dünya arasındaki ilişkiden yola çıkarak anlamlı dilin sınırlarını belirleyecektir. Resim Kuramından yola çıkarak dünyanın resmini yapan tümceler anlamlı, dünyanın resmini yapamayan tümceler anlam dışı olarak adlandırılacaktır. Pek çok felsefe ve metafizik tümcesi dünyanın bir resmini yapamadıkları nedeniyle anlamlı dilin içinde yer alamayacaklardır. Bunlar mantıksal dünyaya aşkın konumundadırlar.

Wittgenstein *Tractatus Logico Philosophicus*¹ eserinde felsefi sorunların nedeninin dilin mantığının yanlış anlaşılması olduğunu düşünüyordu. Bu inanç Felsefi Soruşturmalar eserinde de sürmektedir. *Tractatus*'ta dilin tek bir mantıksal özü olduğu düşüncesi vardır. Soruşturmalar'da bu anlayış terk edilir. Her iki eserde de felsefi sorunların nedeni yanlış anlaşılma değildir. Fakat dili ele alış şekilleri farklıdır. Soruşturmalar'da mantıksal öz anlayışının terk edilmesi ile birlikte çeşitlilik anlayışı yerini alır.

Tractatus'un temel tezlerinden biri Resim Kuramıdır. Bu kuram ile dilin ve dünyanın mantıksal yapısı açıklanmaktadır. Buradan hareketle söylenebileceklerin sınırını çizilir. Felsefi Soruşturmalar'da dilin ve dünyanın ortak bir mantıksal yapıya sahip olduğu düşüncesi artık geçerliliğini yitirmiştir. Dil ve dünyanın karşılıklı ilişki ihtiyacı ortadan kalkmıştır. Daha ileriye giderek dilin ve dünyanın karşılıklı ilişkisini metafizik olarak adlandırmıştır. Dil ve dünya arasındaki ilişki sonucunda ortaya çıkan Resim Kuramı geçerliliğini Felsefi Soruşturmalar'da

¹ Bundan sonra *Tractatus* olarak adlandırılacaktır.

yitirmiştir. Soruşturmalar'da felsefi sorunlar gündelik dilin kullanımının çeşitliliğinin göz ardı edilmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Felsefi sorunların çözümü gündelik dilde saklıdır. Felsefi sorunlar gündelik dilin kullanımlarının çeşitliliği sayesinde cevaplanabilir.

Tractatus ve Felsefi Soruşturmalar'da felsefenin merkezine dilin konumlandığı bir görüş benimsemiştir. Wittgenstein'in dile olan yaklaşımı felsefeye olan yaklaşımının temelidir. Wittgenstein felsefeyi dil analizine indirgemıştır. Geleneksel felsefeden farklı olarak Wittgenstein'in felsefesi dil analizi ile sınırlıdır. Dil analizi meşru söylemin sınırlarını çizmektedir. Wittgenstein geleneksel felsefeye olan eleştirisini de dil üzerinde gerçekleştirmekte ve dil analizi odaklı yeni bir felsefi anlayış benimsemektedir. Tractatus ve Felsefi Soruşturmalar eserlerinde dilin merkezde olmasının nedeni budur.

Çalışmanın birinci bölümünden Wittgenstein'in hayatı ele alınmaktadır. Wittgenstein'in yaşadığı çevrenin onun düşüncelerinin şekillenmesine etkili olmuştur. Viyana'nın ayrıcalıklı ailelerinden biri olan Wittgenstein ailesinin çocukları iyi bir eğitim alma şansına sahip olmuşlardır. Ailenin evi sık sık dönemin önde gelen sanatçıları tarafından ziyaret edilirdi. Viyana bulunduğu dönemin sanat, kültür ve bilimin merkezi haline gelmiştir. Ludwig Wittgenstein'in doğup büyüdüğü evde sanat, kültür ve bilim alanının merkezi haline gelmiştir.

Wittgenstein eğitime devam ettiği yıllarda Gottlob Frege'nin kitabını okumasıyla hayatının dönüm noktalarından birini yaşamıştır. Bu kitabı okuduktan sonra felsefeye olan ilgisi artmıştır. Felsefi yazılar yazmaya başlamıştır. Yazdığı felsefi yazılar hakkında Frege'nin görüşlerini almak için Frege ile görüşmeye gitmiştir. Ancak Frege Wittgenstein'in felsefi yazılarını olumlu eleştiriler yapmamıştır. Frege Wittgenstein'a Bertrand Russell ile çalışmasını önerdi. Wittgenstein'in hayatındaki bir diğer önemli nokta Wittgenstein'in Russell ile tanışmasıdır. Frege ve Russell Wittgenstein'in birinci dönem düşüncelerinin şekillenmesinde önemli isimlerdir.

Wittgenstein'in Tractatus eseri Viyana Çevresi üyeleri tarafından ilgiyle okunmuştur. Çevrenin üyeleri toplantılarında Tractatus eserini ele

almışlardır. Viyana Çevresi üyelerinin metafiziğe karşı tutumları Tractatus eserinin metafiziğe karşı tutumuna benzemektedir. Birinci bölümde Wittgenstein'in hayatı, eserleri ve eserlerini yazarken etkilendiği isimler ve etkilediği çevre ele alınmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde birinci dönem eseri olan Tractatus ele alınmaktadır. Tractatus eserinde önemli olan kavram Resim Kuramından hareketle dil ve dünya arasındaki karşılıklı ilişki açıklanmaya çalışılmıştır. Wittgenstein'in felsefi sorunların nedeni olarak dilin mantığının yanlış anlaşılmasını göstermesi, esas odağın felsefenin geleneksel sorunlarının göstermesidir. Felsefenin pek çok sorunlarının nedeni dil olduğu için dilin mantığının doğru anlaşılması felsefe sorularının aslında sorun olmadığını gösterilmesidir. Wittgenstein felsefi sorunların gerçek birer sorun olmadıkları bunların sadece yanlış anlaşılmalardan olduğunu gösterecek. Bu bölümde dünyanın yapısı ve dil ile ilişkisi açıklanacaktır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Wittgenstein'in Felsefi Soruşturmalar eserinde yer alan felsefi düşünceleri açıklanmaya çalışılmıştır. Felsefi Soruşturmalar ve Tractatus eserleri arasındaki benzerlik ve farklılıklar ele alınmıştır. Wittgenstein'in Tractatus'ta felsefe için önerdiği yolun terk etmesinden sonra ve Felsefi Soruşturmalar'da ortaya koyduğu felsefi düşünceleri ele alınmaktadır. Felsefi Soruşturmalar Tractatus eserine yönelik eleştiri ile başlamaktadır. Wittgenstein'in Tractatus'ta benimsediği yönletimsel dil anlayışını Soruşturmalar'da eleştirmektedir. Wittgenstein yönletimsel dil anlayışı eleştirisini Augustinus'tan yaptığı alıntı ile gerçekleştirir. Tractatus'ta ifade edilen dil anlayışı ve Augustinus'un dil anlayışı dilin belirli bir alanı ile ilgilidir. Bu dil anlayışları dilin tamamını kapsamaz. Felsefi Soruşturmalar'da tek tip bir yapı yerine çeşitlilik vardır. Soruşturmalar'da dilin çeşitliliğinin farkına varılmıştır. Dilde çeşitliliğe dikkat çekmesi, ikinci dönem anlayışının felsefi düşüncelerini oluşturur. Tractatus'ta dil sadece olguların dolayısıyla dünyanın resmini yapmaktadır. Tractatus'ta dil olgular ile sınırlandırılmıştır. Felsefi Soruşturmalar dili sadece olgular ile sınırlandırmaz.

BİRİNCİ BÖLÜM

WITTGENSTEİN'İN HAYATI

Ludwig Josef Johann Wittgenstein 26 Nisan 1889 yılında Viyana'da doğdu. Ludwig Wittgenstein ailesinin sekizinci çocuğudur. Evleri Viyana'da bulunan Palais Wittgenstein binasıdır. Babası Karl Wittgenstein annesi Avusturyalı ailenin kızı Leopaldine Kalmus'tur. Babası Karl Wittgenstein ve annesi Leopaldine 1873 yılında evlenmişlerdir. Bu evlilikten beş erkek çocuk ve üç kız çocuk dünyaya gelmiştir. Ludwig Wittgenstein ailenin son çocuğudur. Yahudi asıllı bir aile olmalarına rağmen Katolik inancına göre yetiştirilmişlerdir. Çocuklarını da Katolik kilisesinde vaftiz etmişlerdir.

Ludwig Wittgenstein'in babası ve annesi sanatseverdir. 1898 yılında "sanayiciliği bırakmasından sonra Karl Wittgenstein ayrıca büyük bir görsel sanatlar hamisi olarak da ünlendi."² Viyana da bulunan evleri sanat eserleriyle doluydu. Sık sık Wittgenstein ailesinin evini sanatçılar ziyaret ederdi. Bu ziyaretçiler arasında Gustav Mahler, Johannes Brahms, Pablo Kazalas, Rudolf Von Alt gibi isimler yer almaktaydı.

Annesi Leopaldine iyi derecede piyano çalıyordu. Annesi Leopoldine'nin hayatının merkezinde müzik yer almaktaydı. "Alleegasse'deki evin seçkin bir müzikal buluşma noktasına dönüşmesi onun sayesinde olmuştu."³ Anne Leopoldine çocukları müzik ve kültür etkinlikleri için teşvik ediyordu. Ailenin çocukları da anne ve babaları gibi sanat ile ilgileniyordu. Büyük kız çocukları olan Hermine ise resim sanatıyla ilgileniyordu. Ressam olan Hermine sanatını başarılı bir şekilde icra ediyordu.

Ludwig Wittgenstein'in abisi Paul annesi gibi iyi derecede piyano çalıyordu. Tıpkı annesi gibi Paul'da hayatının merkezinde müzik yer

²Ray Monk, *Dâhinin Görevi*, çev. Berna Kılınçer - Tülin Er, İstanbul; Kabalcı Yayınları, 2003, 31

³ Monk, a.g.e, s.30

almaktaydı. Paul Birinci Dünya Savaşında görev almıştır. Bu savaş esnasında Paul sağ kolunu kaybetmiştir. Bu durum Paul'un piyano çalmasına engel olmamıştır. Paul sol kolunu kullanarak piyano çalmayı öğrenmiştir.

Ludwig Wittgenstein'in ablası Margarete ise sanat ve bilim ile ilgileniyordu. Böyle entelektüel ortamda büyüyen Ludwig Wittgenstein'in ailesindeki diğer üyeler gibi sanata yeteneği yoktu. Bu nedenle küçük yaşlardan itibaren, babasının abilerine aşlamaya çalıştığı, pratik yeti ve teknik ilgiler ile ilgilenmişti.⁴

Avusturya Macar İmparatorluğunun önde gelen sanayilerinden biri de Ludwig Wittgenstein'in babası Karl Wittgenstein idi. Karl Wittgenstein çocuklarının da kendisi gibi iyi iş insanı olmaları istediğinden dolayı ticari alanda eğitim görmelerini daha doğru buldu. Wittgenstein ailesinin çocukları babalarının isteği üzerine evde eğitim görüyorlardı. Bu eğitimi ise çocuklar okulda değil evde özel öğretmenler eşliğinde almaktaydı.

Evde görülen eğitim sonucunda çocuklardan tek başarılı olan Wittgenstein ailesinin en büyük çocuğu Kurt olmuştur. Kurt babasının istediği gibi eğitimini tamamladıktan sonra bir şirkette yönetici olmuştur. İyi bir kariyere sahip olsa da Birinci Dünya Savaşı sırasında psikolojisi bozulan Kurt Wittgenstein intihar etmiştir.

Wittgenstein ailesinin diğer bir çocuğu olan Hans iyi derece de piyano çalıyordu ve müziğe ilgisi vardı fakat ticari zekâsı yoktu. Müzik eğitimi alsa başarılı bir müzisyen olabilirdi. Fakat evde özel hoca eşliğinde çocuklara verilen eğitim çocukların yeteneklerine göre değildi. Bu durum çocukların psikolojilerinin bozulmasına neden olmuş.

“Karl Wittgenstein sert kişiliği ve hırslı sanayici kimliği ile edindiği büyük serveti idare edebilecek çocuklar yetiştirmek istiyordu”⁵ Fakat evde görülen eğitim ve babalarının otoriter tavırları sonucunda Ludwig Wittgenstein'in kardeşleri; Rudolf ve Hans'ın intihar edip yaşamlarına son vermelerine neden olmuştur. “Ludwig'in kendisi de depresyon geçiriyor ve uzun dönemler boyunca yaşamını değersiz bulduğu için kendini öldürmeyi

⁴ Monk, a.g.e, s.37

⁵Ayşegül Doğrucan, *Wittgenstein Üzerine Kısa Bir İnceleme*, Ankara: İksad Yayınevi, 2022, s. 19

düşünüyordu, ama babasından aldığı inatçılık hayatta kalmasına yardımcı oldu.”⁶

Ailenin büyük erkek çocukları yaşamlarına son verince baba Karl Wittgenstein’da çocuklarının evde gördükleri eğitimden dolayı psikolojilerinin bozulduğunu düşünmüştür. Karl Wittgenstein ailenin en küçük çocuğu olan Ludwig Wittgenstein da aynı sonu yaşamasından endişe ettiğinden dolayı okulda eğitim görmesini uygun gördü.

Böylelikle Ludwig Wittgenstein 14 yaşından sonra ailesinde ilk defa okulda eğitim gören kişi olmuştur. Ludwig Wittgenstein evde gördüğü eğitim esnasında başarılı olmamıştır. Fakat eğitimine okulda devam ettiği süre zarfında da istenilen başarıya sahip olamamıştır. Ludwig Wittgenstein’ın başarısız olduğu diğer bir konu ise okuldaki arkadaşlık ilişkileridir. Burjuva sınıfına mensup olan Wittgenstein işçi sınıfına mensup okul arkadaşlarının davranışlarını garip bulmuştur. Bu durum Wittgenstein’ın okulda yalnızlık çekmesine neden olmuştur.

“Ömründe ilk kez aile evinin imtiyazlı çevresinden uzakta yaşıyordu ve büyük çoğunlukla işçi sınıfından gelen diğer öğrenciler arasında kendine arkadaş bulmakta zorluk çekiyordu. Onları ilk kez yakından gözlemlemiş ve kaba davranışları karşısında dehşete kapılmıştı. İlk izlenimi "Misti" ("Pislik!") olmuştu. Onlar için Ludwig (aralarından birinin daha sonra Ludwig'in ablası Hermine'ye söylediği gibi) başka bir dünyadan gelmiş bir varlık gibiydi.”⁷

Daha sonra Linze’de bulunan Realschu’da ortaokul eğitimine devam etti. Burada aldığı eğitim “daha teknik ve daha az akademiktir.”⁸ Buradaki 3 yıllık eğitiminden sonra 1906 yılında Makine Mühendisliği bölümünde okumak için Berlin Charlotttrnburg’da bulunan Technische Hochschule eğitime devam etmiştir. Mühendisliğe “ne ilgisi ne de yeteneği” vardı. Fakat babası istediği için yine de mühendislik eğitimi aldı. Technische Hochschule 1908 yılında mezun oldu.

⁶ Hans Sluga, Ludwig Wittgenstein Yaşamı ve Yapıtları, *Wittgenstein: Sessizliğin Grameri*, S.33, (2002), s.12

⁷ Monk, a.g.e, s 41

⁸ Monk, a.g.e, s. 40

Makine mühendisliği eğitimini aldıktan sonra hava bilimi alanında eğitim almak için 19 yaşında Manchester'a gitti. Burada aldığı eğitim sonunda kendi uçağını tasarladığı uçurabilme niyetindeydi.⁹

Manchester'da üniversite okurken Wittgenstein Gottlob Frege'nin eserlerini okumuştur. Okuduğu eserlerden sonra Wittgenstein Frege'nin düşüncelerinden oldukça etkilenmiştir. Hatta Frege'nin kitabından etkilenmekle kalmayıp Wittgenstein'in birinci dönem düşüncelerinde de Frege'nin etkilerini görebiliyoruz.

Ludwig Wittgenstein eğitim hayatına her ne kadar mühendislikle başlasa da daha sonra da mantık ve felsefe ile ilgilenmeye başlamıştır. Mantığa ilgisi sayesinde ünlü matematikçi Bertand Russell'in *Matematiğin İlkeleri (The Principles of Mathematics)* adlı kitabı okumasını sağladı. Wittgenstein'in bu kitabı okuması hayatında ki dönüm noktalarından biri olmuştur. Öyle ki bu kitap sayesinde felsefeye ilgisi daha da artmıştır. Mühendisliğe ilgisi de giderek azalmaya başlamıştır. Her ne kadar mühendisliğe ilgisi azalsa da mühendislik eğitimini bırakması zaman almıştır.

Felsefeye zamanla ilgisi artmaya başlayan Wittgenstein felsefe ile ilgili yazılar kaleme almaktaydı. Yazdığı felsefi yazılar hakkında Frege'nin görüşlerini almak istiyordu. Bu isteği üzerine 1911 yılında Jenna'ya giderek Frege ile görüşür. Frege Wittgenstein'in yazdığı felsefi yazılarına olumsuz eleştiriler yapmıştır. Frege, Wittgenstein'in yazdığı felsefi yazıları beğenmemesine rağmen Wittgenstein'a Russell ile tanışmasını önerdi. "Bu tavsiye tam da Wittgenstein'in bir yol göstericiye Russell'in da bir çömeze ihtiyacı olduğu sırada gelmişti."¹⁰

Wittgenstein bu öneri üzerine 1912 yılında Russell ile tanışmak için Cambridge gitti. Wittgenstein her ne kadar Russell'in yanına daha önce felsefe eğitimi görmeden sadece mühendislik eğitimi almış bir öğrenci olarak gitse de Russell'ı çok etkilemiştir. Zaman geçtikçe "Russell onu bir

⁹ Monk, a.g.e, s.61

¹⁰ Monk, a.g.e, s.71

öğrenciden çok ortak olarak görmüş.”¹¹ Buradan da anlayacağımız üzere sadece Russell Wittgenstein’in felsefî düşüncelerinde etkili olmamıştır. Wittgenstein’da Russell’in bazı felsefî düşüncelerinde etkili olmuştur.

Russell her zaman Wittgenstein’in çalışmalarına destek vermiştir. Öyle ki Russell’in desteği olmasaydı Tractatus eseri belki de okuyucularla buluşmayabilirdi. Wittgenstein her ne kadar birinci dönem felsefesinde Russell’in etkisi olsa da ikinci dönem felsefesinde aynı etkiden söz etmek mümkün değildir.

Wittgenstein Cambridge sadece Russell ile tanışmakla kalmadı. Cambridge tanıştığı diğer önemli isimler ise şunlardır; Alfred North, John Maynard Keynes, Lytton Strachey ve G.E More gibi isimler yer almaktadır.¹² Wittgenstein Cambridge’de birçok isimle tanışsa da onu en çok etkileyen isimler Russell’dır. Russell’in Wittgenstein’in üzerindeki etkisi onu sadece felsefeye kazandırmakla sınırlı kalmamıştır. Wittgenstein’in birinci dönem felsefesi üzerinde etkilendiği isimler arasında Russell’da yer almaktadır. Birinci dönem felsefesinde etkilendiği diğer isim ise Gottlob Frege’dır.

Her ne kadar Wittgenstein Frege ve Russell’dan etkilense de etkilendiği isimlere eleştiriler yöneltmekten çekinmemiştir. Wittgenstein Russell’ın Tipler Teorisini eleştirmiştir.¹³ Tractatus eserinde sınıflar kuramının gereksiz olduğunu ifade etmiştir. “Sınıflar kuramı matematikte tamamıyla gereksizdir.”¹⁴

1914 yılında Birinci Dünya Savaşı çıkar. Birinci Dünya Savaşı Wittgenstein’in hayatındaki diğer dönüm noktalardan biridir. Öyle ki savaş başladıktan sonra Avusturya ordusunda gönüllü olarak savaşa katılır. Birinci Dünya Savaşında ilk olarak Doğu cephesindeki Krakôw topçu alayında görev alır.¹⁵ 1916 yılında Rus cephesindeki savaş birliğinde

¹¹ Sluga, a.g.e, s.16

¹² Sluga, a.g.e, s.14, 15

¹³ Doğtrucan, a.g.e, s.41

¹⁴ Tractatus, a.g.e, 6.031

¹⁵ Monk, a.g.e, s.173

bulunan Avusturya Ordusunda topçu alayı olarak görev alır.¹⁶ Savaş esnasında not defterine felsefe ile ilgili notlar tutmaktaydı. “Defterleri ayrıca Schopenhaur, Weininger ve Mauthner’ın düşüncelerinden etkilendiğini yansıtır.”¹⁷ Savaş sırasında yalnızca felsefe ile ilgili notlar tutmakta kalmayıp aynı zamanda İncil’i ve Tolstoy’un eserlerini okumuştur. Bu durumdan anlayacağımız üzere Wittgenstein’ı zorlu hayat koşulları onu yazmaktan ve okumaktan alıkoymamıştır.

Ludwig Wittgenstein Birinci Dünya Savaş sırasında İtalyanlara esir düşmüştür. Dokuz ay esir kampında kalan Wittgenstein burada da not defterine felsefe ile ilgili not tutmaktan vazgeçmedi. Bu notlar Wittgenstein’ın 1919’da hayattayken yayımlanan ilk ve tek kitabı olan Tractatus Logico Philosophicus kitabının temelini oluşturmuştur.

Tractatus kitabından felsefeyi mantık ve matematik temeline oturtmak istemiştir. Tractatus kitabı 20. yy en önemli eserlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Tractatus eseri ile Wittgenstein ise 20. yy en önemli düşünürlerinden biri olarak kabul edilmiştir.

Wittgenstein Tractatus kitabını yayınlamadan önce kitabın bir örneğini Russell, Frege ve Engelmann’a gönderdi. Frege Tractatus hakkındaki düşüncelerini yazdığı bir mektupla gönderdi:

“Daha başlangıçta "durum" ve "olgu" ifadeleriyle karşılaştım; sanıyorum olgudur ve durumdur aynı şeyler. Dünya durum olan her şey ve dünya olguların toplamıdır. Her olgu bir durum değil midir, durum olan da olgu değil midir? A bir olgudur dememle örneğin A bir durumdur demem aynı şey değil midir/ Öyleyse bu çifte ifade neden? Bir üçüncü ifade daha: "Durum, olgu, Sachverhalte'nin [olgu bağlamı] var olmasıdır." Bunu her olgu bir Sachverhalt'ın var olmasıdır anlamında alıyorum. Yani başka bir olgu başka bir Sachverhalt'ın var olmasıdır. "Yar olması" sözcükleri atılarak "Her olgu bir Sachverhalt'tır, başka her olgu başka bir Sachverhalt'tır" denemez mi? Belki "Her Sachverhalt bir olgunun var olmasıdır" denilebilir mi!”¹⁸

Frege Tractatus kitabının açıklayıcı olmadığını düşünüyordu. Frege kitapta geçen olgu ve olgu bağlamı kelimelerinin ifade ettiklerini anlamakta

¹⁶ Monk, a.g.e, s.208

¹⁷ Sluga, a.g.e, s.18

¹⁸ Monk, a.g.e, s. 243

zorluk çektiğini bu kelimelere verilebilecek örneklerle ihtiyacı olduğunu belirmişti.¹⁹

Tractatus kitabı her ne kadar 20. yy en önemli eserlerinden biri sayılsa da yayın evleri tarafında yayımlanmaya uygun görülmemiştir. Tractatus'un yayımlanması için giriş bölümünü Russell yazmıştır. Russell'ın yazdığı giriş bölümünden Wittgenstein hoşnut olmamıştır. Bu nedenle Tractatus yine yayımlanamamıştır. Fakat Tractatus'un yayımlanması Russell'ın yazdığı önsöz sayesinde olmuştur.

Wittgenstein'in birinci dönem felsefi düşüncelerinin gelişmesinde Frege ve Russell'ın katkısı büyüktür. Birinci dönem felsefesinin eseri olan Tractatus'un önsözünde Frege ve Russell'a teşekkür etmeyi ihmal etmedi: "Yalnızca şunu belirtmek istiyorum ki, Frege'nin büyüklüklü yapıtlarına ve dostum Bay Bertrand Russell'in çalışmalarına, düşüncelerimin uyarılmasının büyük bir bölümünü borçluyum."²⁰

1921 yılına gelindiğinde Viyana'nın en zenginlerinden olan Ludwig Wittgenstein'in babası Karl Wittgenstein rahatsızlanır. Doktorlar Karl Wittgenstein'a dil kanseri teşhisini koyar. Teşhisten kısa bir süre sonra 1921'de Karl Wittgenstein dil kanserinden vefat eder.

Wittgenstein'a babasının ölümünden sonra büyük miras kalmıştır. Wittgenstein'a babasından kalan bu büyük miras ömür boyu çalışmasa da kendisine yetebilecek miktardaydı. Fakat Wittgenstein mirası dağıtarak mütevazı bir hayat yaşamayı tercih etti. Mirası dağıtmasında savaş sırasında Tolstoy'un kitabını okuması etkili olmuştur. Mirasını dağıttığı kişiler son derece varlıklı olan kardeşleriydi.

*"Babadan kalma mirasını armağan etti. Onu kuşkusuz yoksullara vermedi, velev ki bağışlarla cömertçe desteklenmiş olan Trakl ve Rilke gibileri yoksul sınıftan sayılsınlar: Wittgenstein parasını, aslında zaten son derece zengin olan kardeşlerine bağışladı."*²¹

Mirasını dağıtan Wittgenstein geçimini sağlamak için Avusturya'nın bir kasabasında öğretmenlik yapmaya başladı. Fakat hayatının her döneminde

¹⁹ Monk, a.g.e, 244

²⁰ Ludwig Wittgenstein, *Tractatus*, çev: Oruç Aruoba, İstanbul: Metis Yayınları, 2006, s. 13

²¹ Weischedel, W. *Felsefenin Arka Merdiveni*, İstanbul: İz Yayınları, 1993, s. 381

sosyal anlamda sıkıntılar yaşayan Wittgenstein öğretmenlik döneminde de bu sıkıntıları yaşamıştır. Öyle ki öğrencilerine şiddet uygulandığından dolayı veliler tarafından şikâyet edilmekteydi. Wittgenstein gelen şikâyetlerden dolayı başka bir okulda öğretmenlik yapmaya başlamıştır. Başka bir okulda öğretmenliğe başlayan Wittgenstein burada da benzer sorunları yaşadığından dolayı çareyi öğretmenliği bırakmakta bulmuştur. Böylece 1926 yılının Nisan ayında Wittgenstein öğretmenlik mesleğini bırakarak Viyana'ya geri dönmüştür.

Öğretmenlik mesleğini bıraktıktan sonra kendine yeni meslek kolları arayan Wittgenstein bu sefer de keşiş olmayı düşündü. Her ne kadar keşiş olmayı istese de keşiş olamamıştır. Fakat keşiş misafirhanesinde bahçıvan olarak çalışmaya başladı.²²

1926 yılında ise kız kardeşi Viyana da Haus Wittgenstein adında bir ev yaptıracaktır. Wittgenstein kız kardeşinin evinin yapımıyla ilgilenmiştir. Evin yapımında proje çizmiş ve inşaat işleriyle uğraşmıştır.

Tractatus kitabı ile felsefede pek çok sorunları çözdüğünü düşünen Wittgenstein felsefeyi bırakmıştı. Felsefeyi bıraktığı bu döneme geçiş dönemi adı verilir. Bu süre zarfında bahsedildiği üzere birçok işle ilgilenmiştir. Fakat felsefeye olan merakı yeniden canlanmıştır. O ne kadar felsefeyi bırakmak istese de felsefe onu bırakmamıştır. Felsefi sorunların çözüldüğünü düşünen Wittgenstein hâlâ çözülmeyen sorunların olduğunu düşünerek yeniden felsefeyle ilgilenmiştir.

Felsefe dışında birçok alanla ilgilenen Ludwig Wittgenstein yeniden felsefeyle ilgilenmeye başladı. Tractatus doktora tezi kabul edilerek Cambridge'de geri döndü. More'un görevi bırakması üzerine Wittgenstein 1939 yılında Cambridge Üniversitesinde felsefe kürsüsüne atandı. Kürsüye bu sefer profesör olarak atandı.

Fakat bu süre zarfında İkinci dünya savaşı patlak verdi. Wittgenstein İkinci Dünya Savaşında da görev aldı. Fakat savaşta bu sefer asker olarak değil, laborant ve hasta bakıcı olarak görev aldı.

²² Monk, a.g.e, s.342.

Wittgenstein savaşın bitiminden kısa bir süre sonra Cambridge geri dönmüştür. Wittgenstein Cambridge dersler vermeye başlamıştır. Cambridge verdiği dersler şunlardır; “Felsefe” ve “Matematikçiler için Felsefe”dir.²³ Bu derslere Wittgenstein’in beklentisinin aksine ilgi büyüktür. Tıpkı öğrenciler gibi öğretim görevlileri de Wittgenstein’in verdiği derslere ilgi göstermekteydiler.

Derslere katılım otuz ila kırk öğrenci arasında değişiklik göstermekteydi.²⁴ Wittgenstein’a göre bu sayı oldukça fazlaydı. Wittgenstein için derslerin kalabalık olması bir sorun haline gelmişti. Wittgenstein sorunun çözümünü ders sırasında anlattığı konuları öğrencilerden not tutmasını isteyerek bulmuştur. Derslere katılamayan öğrencilere bu notlar verilecekti. Wittgenstein bu düşüncesi Russell’a yazdığı mektupta şöyle aktarır; “evlerine kafalarına bir şey götüremiyorlarsa bir şey götürebilsinler diye öğrencilerime bazı notlar dikte ettirdim.”²⁵

Wittgenstein ders sırasında anlattığı konuları not tutması için beş öğrenciyi görevlendirmiştir. Bu öğrenciler “Skinner, Louis Goodstein, H. M. S. Coxeter, Margaret Masterman ve Alice Ambrose”²⁶ Notlar mavi renkte ciltlendiği için Mavi Kitap (The Blue Book) olarak adlandırılmıştır. Mavi Kitap tıpkı derslerde olduğu gibi Wittgenstein’in beklediğinden daha fazla ilgi görmüştür. Mavi Kitap o kadar geniş kitlelere ulaştı ki 1930’ lu yıllara gelindiğinde Oxford Üniversitesinde felsefe öğrencilerine verilmiştir.²⁷

Mavi Kitap’ın bir diğer önemi ise Felsefi Soruşturmalar’da yer alan Dil Oyunlarına ilk önce bu kitapta değinilmesidir. Mavi Kitap ile Tractatus’ta yer alan düşünceleri değişikliğe uğradığını ilk olarak bu kitapta görüyoruz.

Cambridge geri döndüğünde Wittgenstein’in ikinci dönem felsefesi burada şekillenmeye başlamıştır. İkinci döneminin eseri olarak kabul edilen kitabı Felsefi Soruşturmalar’ı yazmaya başladı. Felsefi Soruşturmalar

²³ Monk, a.g.e, s. 482

²⁴ Monk, a.g.e, s.482

²⁵ Ludwig Wittgenstein, *Mavi Kitap Kahverengi Kitap*, çev, Doğan Şahiner, Ankara, Ayrıntı Yayınevi, 2019, s.12

²⁶ Monk, a.g.e, s.482

²⁷ Monk, a.g.e, s.482, 483

kitabını her ne kadar bu dönemde yazmaya başlamış olsa da yayımlanması vefatından sonraki dönemde olmuştur. Felsefi Soruşturmalar'ın yayınlanma tarihi 1953 yılında olmuştur.

Wittgenstein'in ikinci dönem felsefi eseri olan Felsefi Soruşturmalar ile birlikte ilk dönem felsefi eseri olan Tractatus eserinde yer alan görüşleri eleştirir. Felsefi Soruşturmalar eserinde Russell'in etkisinin azalmıştır. Felsefi Soruşturmalar eserinde Russell ile birlikte Frege'nin de etkisi azalmıştır.

Felsefi Soruşturmalar'ın önsözünde Tractatus'ta yer alan bazı düşüncelerinde yanıldığını ifade etmiştir. Wittgenstein'in düşüncelerinde yanıldığını fark etmesine yardımcı olan kişinin Ramsey ve P. Sraffa'ya olduğunu söyler.

Cambridge geri dönerek profesör olan Wittgenstein mutlu olmadı. Mutsuzluğunun sebebi ahlaki olarak profesör olmanın bir filozofun entelektüel bütünlüğünü tehlikeye attığına olan inancıydı.²⁸ Wittgenstein 58 yaşına geldiğinde ise görevinden istifa etmiştir.

Sağlık problemleri yaşayan Wittgenstein 1949 yılında tıpkı babası gibi kanser hastası olduğunu öğrenir. Hastalığını öğrendikten sonra Viyana'da bulunan aile evine gitmeyi istiyordu. Bu isteği üzerine 24 Aralık'ta Viyana'ya gider. Viyana'da bulunduğu süre zarfında kendisini daha iyi hissetmiştir. Her ne kadar kendisine iyi bakıldığını söylese de sağlığı el vermediği için felsefi çalışmalarından uzak kalmıştır.

Hayatının son yıllarını İrlanda'nın Dublin kentinde geçirmiştir. Son yıllarını kardeşi ile birlikte geçirmiştir. Wittgenstein 1951 yılının 29 Nisanın henüz 62 yaşında iken kanser hastalığından vefat etti.

1.1 Eserleri

Wittgenstein 1926 yılında *Wörterbuch für Volksschulen* adlı sözlüğü hazırlamıştı. Bu sözlük kullanımı için hazırlanmıştı. *Wörterbuch für*

²⁸ Justus Hartnack, *Wittgenstein and Modern Philosophy*, Anchor Books, New York, 196, s.7

Volksschulen adlı bu sözlük Wittgenstein hayattayken *Tractatus* hayattayken yayımlanan kitabıdır.

Tractatus Logico Philosophicus: Wittgenstein hayattayken yayımlanan tek eseridir. Birinci Dünya Savaşı sırasında defterine felsefe hakkında tuttuğu notlardan oluşmaktadır. *Tractatus* 1921 yılında yayımlanmıştır. 1921 yılında yayımlanan bu kitap Wittgenstein'a doktora derecesini getirmiştir. Wittgenstein'ın kitaptaki düşüncelerinin şekillenmesinde Gottlob Frege ve Bernad Russell'in etkileri görülmektedir. Wittgenstein kitabın önsözünde Russell'a teşekkür etmeyi ihmal etmemiştir. Bu kitap sayesinde de Ludwig Wittgenstein 20.yy'ın en önemli düşünürlerinden biri olarak kabul edilmiştir.

Mavi Kitap: Wittgenstein'ın Cambridge'de ders vermektedir. Öğrenciler Wittgenstein'ın derslerine yoğun ilgi göstermektedirler. Wittgenstein verdiği dersler esnasında öğrencileri not almaktaydı. Bu notlar Wittgenstein'ın ölümünden sonra öğrenciler tarafından kitap haline getirildi. Bu kitap Mavi Kitap adıyla yayımlanmıştır.

Mavi Kitabın önemi şudur; Wittgenstein'ın ikinci dönem felsefi görüşlerine ilk defa bu kitapta yer vermesidir. Mavi Kitap 1933 ve 1935 yılları arasında tutulan notlar daha sonra Mavi Kitap adını almıştır. Notlar mavi renkte ciltlendiği için Mavi Kitap olarak isimlendirilmiştir.²⁹ *Tractatus*'ta yer alan düşüncelerinin değişikliğe uğraması Felsefi Soruşturmalar'da önce Mavi Kitap adlı eserinde görülmektedir.

Kahverengi Kitap: 1934 ve 1935 yılları arasında yazılmıştır. Tıpkı Mavi Kitaptaki gibi notlar kitap haline getirilmiştir. Bu notlar haftanın dört günü, günde iki ila dört saat arası Wittgenstein'la oturan Skinner ve Alice Ambrose'a yazdırılmıştır. Kitap iki bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde dil oyunlarının tanımı verilmiştir. İkinci bölümde “Aziz Augustinus'un çocukken konuşmayı nasıl öğrendiğini” anlatmasına yer verilmiştir.³⁰ Kahverengi Kitap kendi kullanımı için hazırladığı bir taslakta ibaretti.³¹

Felsefi Soruşturmalar: Wittgenstein'ın ikinci dönem eseri olarak kabul edilir. Felsefi Soruşturmalar 1953 yılında yayımlanmıştır. Felsefi

²⁹ Monk, a.g.e, s.482

³⁰ Monk, a.g.e, s.492

³¹ Wittgenstein, Mavi Kitap Kahverengi Kitap, s.13

Soruşturmalar kitabı alışagelmışin dışında kısa kısa notlardan oluşmaktadır. “Bu notlar, tek bir cümle kadar kısa olabilen ya da iki sayfayı kaplayan paragraflar dizisi kadar olabilen uzun bir metin dizisidir.”³²

Felsefi Soruşturmalar Tractatus eserinde yer alan bazı düşüncelere eleştirisel yaklaşmaktadır. Felsefi Soruşturmalar ve Tractatus eserinde felsefi sorunlara farklı yaklaşmışlardır. Tractatus ile pek çok felsefi sorunları çözdüğünü düşünen Wittgenstein Soruşturmalar’da felsefede hâlâ çözülmemiş sorunların olduğunu düşünür.

Wittgenstein Felsefi Soruşturmalar eserinde dilin kullanımına odaklanır. Dilin çeşitli bağlamlarda farklı işlerde kullanıldığı ve bu bağlamlarda kelimelerin anlamlarının değişebileceğini ifade eder. Felsefi Soruşturmalar’ın en önemli kavramlarından biri dil oyunudur.

Zettel: “Almanca’da üstüne not yazılmış kağıt parçası anlamına gelir.”³³ Zettel kitabında yer alan metinleri Wittgenstein bir araya getirmiş ve bir kutu içinde muhafaza etmiştir. Zettel kitabına ait en eski yazılar 1929 tarihinde yazılmıştır. 1949 yılında yazılan yazılar ise eserle ilgili yazılan en yeni yazılardır.³⁴

Defterler 1914 1916 (*Notbooks*) : Wittgenstein’in Defterler 1914 1916: yazması Russell ile çalıştığı döneme dayanmaktadır. Birinci Dünya Savaşında gönüllü olarak orduya katıldığı dönemde ve hatta İtalyanlar’a eseri düştüğünde bile yazılar yazmaya devam etmiştir. Wittgenstein’in ilk dönem düşüncesini bu eserde görebilmemiz mümkündür. Defterler Tractatus eserinde yer alan düşüncelerin taslağını oluşturmuştur.

Kesinlik Üstüne: Adli eser 1969 yılında yayımlanmıştır. 1949 yılı ve 1951 yılı arasında felsefe ile ilgili tuttuğu notlardan oluşmaktaydı. Bu notlar Wittgenstein kendi el yazısı ile yazmıştır. Wittgenstein’in ölümünden sonraki süreçte daktilo ile yazılıp kitap haline getirilmiştir.

³² David G. Stern, Wittgenstein Felsefesinin Ulaşılabilirliği, *Wittgenstein: Sessizliğin Grameri*, s.302

³³ Ludwig Wittgenstein, *Zettel*, çev. Doğan Şahiner, Ankara; 2019, s. 11

³⁴ Wittgenstein, a.g.e, s.11

1.2. Wittgenstein'in Birinci Dönem Felsefesi

Ludwig Wittgenstein'in birinci dönem felsefesi, özellikle Tractatus adlı eseriyle bilinir. Bu eser, dilin ve dünyanın mantıksal yapısını inceleyen bir çalışmadır. Wittgenstein'in Russell, Frege'den etkilendiği bilinmektedir. Russell ve Frege'nin matematik ve mantık çalışmalarından etkilenmiş olmasına rağmen, Russell'ın tipler teorisini eleştirmişti.

Wittgenstein birinci dönemi eseri Tractatus'un önsözünde felsefede pek çok sorunun gerçek birer sorun olmadığını ifade etmiştir. Felsefede çözülecek sorunlar olmadığını iddia ederek, felsefenin sonunu getirdiğini savunmuştur. Bu nedenle felsefeden uzaklaşarak başka alanlara yönelmiştir. Bazı düşünürler Wittgenstein'in felsefe yapmayı bıraktıktan sonraki dönemini geçiş dönemi olarak adlandırmışlardır. Geçiş dönemi olarak adlandırılan dönem, Wittgenstein'in felsefî düşüncelerinde önemli bir değişimin başlangıcı olmuştur.

1.3. Wittgenstein'in İkinci Dönem Felsefesi

Wittgenstein Tractatus adlı eserinde pek çok felsefî sorunun aslında gerçek birer sorun olmadığını düşünüyordu. Bu düşünce Wittgenstein'in felsefeden uzaklaşmasına yol açtı. Ancak daha sonra felsefe Wittgenstein'in yeniden ilgi alanına girmiştir. Yeniden felsefeyle ilgilenen Wittgenstein'in bu dönemine ikinci dönem felsefesi adı verilir. Yeniden felsefeyle ilgilendiği bu dönemde, önceki döneminden farklı felsefî düşüncelere sahiptir. Wittgenstein birinci dönem felsefî düşüncelerini eleştirmiş ve geliştirmiştir.

Birinci dönem eseri olan Tractatus'un temel tezini oluşturan birçok düşüncesini eleştirel bir şekilde yeniden değerlendirdi. Bu eleştirilerin en başında Resim Kuramı gelmektedir. Resim Kuramına göre dil gerçekliği temsil eder. Resim Kuramına göre dildeki ifadelerin gerçeklikle doğrudan bir bağlantısı vardır.

Felsefî Soruşturmalar dilin gerçekleri temsil edemeyeceğini düşünür. Dilin kullanımına ve dilin çok yönlülüğüne odaklanır. Dilin neyi temsil ettiği değil, nasıl kullanıldığı önemlidir. Dil oyunları aracılığıyla temsil teorisinin sınırlılıklarını eleştirir. Dilin çok yönlülüğünü vurgular. Felsefî

Soruşturmalar eserinde temsil teorisi yerine dilin kullanımını merkeze alır. Görüleceği gibi Wittgenstein'in felsefi odak noktası değişir.

Wittgenstein Tractatus eserinde, dilin öğeleri ve dünyanın öğelerini açıklarken atomcu bir görüş benimsemiştir. İlk dönem eseri olan Tractatus'ta yer alan atomcu görüşte Russell'ın etkisi vardır. İkinci dönem eseri olan Felsefi Soruşturmalar'da ise atomcu görüş terk edilir. Bu durum bize artık Russell'ın Wittgenstein'in felsefi düşüncesindeki etkisinin azaldığını göstermektedir.

1.4. Viyana Çevresi

Viyana çevresi kavramını kullanan ilk kişi Otto Neurath'tır. Schlick'in öncülüğünde düşünürler haftanın bir günü Boltzmanngasse' de bir araya gelmekteydiler.

Viyana Çevresi üyeleri birçok düşünürden etkilenmiştir. Bu düşünürler arasında mühendis, toplum bilimci, matematikçi ve tarihçi gibi farklı disiplinler ile ilgilenen kişiler yer almaktaydı. Bu isimler şunlardır; Bertrand Russell, Charles Sanders Peirce'la William James, Theodor Gomperz, Ernst Mach, Pierre Duhem, Franz Brentano, Ludwig Boltzmann, Victor Adler, Richard Avenarius, Bernard Bolzano, Alfred North Whitehead, Josef Popper-Lynkeus, Ludo Hartmann, Henri Poincare, Albert Einstein ve Ludwig Wittgenstein'dır. Bu isimler arasında Wittgenstein, Russell ve Einstein'ın düşünceleri daha ön plandadır.³⁵ Toplantıların odağında felsefe yer almaktaydı. Felsefe ile ilgili konuları ele alarak bu konular üzerinde tartışma ortamı yaratılıyordu.

1929 yılında aralarında Hanh, Neurath ve Carnap'ın yer aldığı isimlerinin hazırladıkları "Dünyanın Bilimsel Kavranışı: Viyana Çevresi" (Wissenschaftliche Weltauffassung: Der Wiener Kreis) adlı bildiri Viyana Çevresinin geniş kitlelere ulaşmasını sağladı.³⁶

³⁵Hasanhan Taylan Erkipçak, *Viyana Çevresi Program Yazıları*, İstanbul: Pinhan Yayınları, 2019 s.13, 14

³⁶ Funda Neslioğlu, Tamamlanmamış Bir Proje Olarak Viyana Çevresi, *Kilikya Felsefe Dergisi*, 2015, s.47

Viyana Çevresi olarak adlandırılan grubun ortaya çıktığı dönem bilimsel ilerlemenin geliştiği dönemdi. Bilimin gelişmesi metafiziğe olan ilgiyi azaltmıştı. Böyle bir ortamda yaşayan Viyana Çevresinin üyeleri de metafiziğe karşı aynı tutumu benimsemişlerdi. Viyana Çevresinin üyeleri felsefenin içinde metafiziğin olmaması gerektiğini düşünüyorlardı.

Metafiziğe olan eleştirilerin nedenlerinden biri metafiziğin tanımlarıdır. Metafiziğin en çok kullanılan tanımlarından biri “evreni tümüyle bilmek” ifadesidir.³⁷ Evrenin tümünü bilme isteğinin altında yatan sebep insanın karşılaştığı zorluklardır. İnsan, evrenin tümünün bilgisine ulaştığı zaman, onun bilinmeyen yönlerini açığa çıkarabileceğini düşünür. Evrenin tümünün bilgisi, bütünsel bir yaklaşım kazandırır. Bütünsel bir yaklaşım şeylerin sadece yüzeyine değil, aynı zamanda derinliklerine inmemize imkân sağlar. Bir şeyin derine inerken, genel ilkeleri anlamak daha kapsamlı ve daha güvenilir bir araştırmaya olanak sağlar.

Metafiziğin tanımlarından biri de, evrenin tümünün bilgisine sahip olmak amacıyla, şeylerin derinliklerini anlama çabasıdır.³⁸ Evrenin tümü birbirini ile bağlantılı yapılardan oluşmaktadır. Bu nedenle bir şeyin derinini anlamak için sadece kendisini değil, onun diğer şeylerle ilişkileri ve evrendeki konumunu da anlamak önemlidir.

Metafiziğin diğer tanımı ise varlığın özünü öğrenmek ifadesidir.³⁹ Metafizikçiler varlığın özünü fizik ötesi alan olarak adlandırırlar.⁴⁰ Metafizik, fizik ötesi duyularımız ile bilgisine ulaşamadığımız ve aklın sınırlarını aşan bir alandır. Fizik ötesi olarak bahsedilen bu alan Tanrısal bir alandır. Dolayısıyla varlığın özünün bilgisi bize aynı zamanda Tanrısal olanın bilgisini de verecektir.

Görüleceği gibi metafiziği tek bir tanım altından toplamak zordur. Birden fazla metafizik tanım ile karşılaşırız. Birden fazla metafizik tanım olması gibi metafizik sorulara verilen birden fazla yanıtla karşılaşırız. Felsefe tarihi boyunca metafizikte ortaya çıkan sorulara farklı yanıtlar

³⁷ Nermi Uygur, *Felsefenin Çağrısı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2022, s.92

³⁸ Uygur a.g.e, s.101

³⁹ Uygur, a.g.e, s. 93 ve 94

⁴⁰ Uygur, a.g.e, s.101

verilmiştir. Yanıtların çeşitliliği metafizikçilerin birbirlerinden ayrıldığı noktalardır. Verilen yanıtlar çoğu zaman birbirlerine karşıttır. Metafizik yanıtlar arasındaki çelişkiler metafiziğe yöneltile en büyük eleştirilerden biridir. Metafizik arasındaki çelişkiler, metafiziğin ne olduğu hakkında bilgiye ulaşmamıza engel olmuştur. Henüz kendini açıklayamayan metafiziğin metafizikçi olmayanlar tarafından eleştiriye maruz kalması şaşırlacak bir durum değildir. Metafiziği savunanlar kadar metafiziğe karşı çıkanlar arasındaki çatışma metafizik tarihi boyunca devam etmiştir.

Bir metafizik sistem, başka metafizik sistemler tarafından hatalı veya eksik olarak kabul edilebilirdi. Ama her metafizik sistem kendi içerisinde tutarlılığa sahiptir. Bu durum birbirleri ile çelişkili olan metafizik sistemlerinin doğruluğunun nasıl belirleneceği sorununu meydana getirmiştir. Dahası metafiziğin bilgi olup olmadığı tartışma konusu haline gelmiştir. Bilgi olabilmenin şartları arasında sistemlerin denetlenebiliyor olması gerekmektedir.⁴¹ Metafizik denetlenemediği için bilgi ortaya koyamaz. Neredeyse her metafizikçinin amacı olan evrenin tümünün bilgisine ulaşma isteği gerçekleşemez.

Metafizikte ortaya çıkan sorunlar metafiziğe duyulan güveni sarsmıştır. Güvenilirliği sorgulanan metafizik eleştirilerin odağı haline gelmiştir. Eleştirilerin odak noktası olmamak için geleneksel metafiziğin anlayışları terk edilmiştir. Akla ve bilime bir yönelme gerçekleşmektedir.

Viyana Çevresi üyelerinin metafizik karşıtı görüşleri etkileyen isimlerin başında Ernst Mach'hr, gelir. Ernst Mach'ın görüşlerinden etkilenecek metafiziği dışlayan bir felsefe yapmışlardı. Metafiziği felsefenin dışında konumlandırmalarının nedeni metafizik önermelerinin doğrulanabilir olmamalarından kaynaklanır.⁴²

Viyana Çevresinin görüşlerini en çok önemseyen kişilerden biri Wittgenstein'dır. Wittgenstein'ın Tractatus adlı eseri yayınlamasından kısa bir süre sonra çevre üyeleri esere yoğun ilgi göstermiştir. Viyana Çevresi

⁴¹ Uygur, a.g.e, s.107

⁴² Erkipçak, Viyana Çevresi Program Yazıları, s.23

üyelerinden olan Hahn ve Kurt Reidemeister Tractatus eserini ayrıntılı bir şekilde inceleyerek ele almışlardır.⁴³

Wittgenstein'ın Viyana'da yaşadığı bilen çevrenin üyeleri toplantılara Wittgenstein'ın katılım sağlamasını istediler. Fakat Wittgenstein'ın bu isteğe sıcak bakmadı. Wittgenstein toplantılara katılmadı. Wittgenstein'ın Viyana Çevresinin toplantılarına katılmayıp Moritz Schick ve Ludwig Weisman aracılığıyla çevreyle bağlantısı gerçekleşmiştir.

Grubun kurulmasında en önemli isimlerinden olan Schlick'in eski öğrencisi tarafından öldürülmesi çevrenin dağılmasına neden olmuştur. Schlick'in ölümünden sonra grubun üyelerinin başka ülkelere göç etmiş olması Viyana Çevresi grubunun toplantılarına yapılamamasına neden olmuştur. Böylece Viyana Çevresi isimli grup 21 Haziran 1936 yılında dağılmıştır.

⁴³ Erkipçak, a.g.e, s.22

İKİNCİ BÖLÜM

TRACTATUS'UN AMACI

Tractatus'un amacı felsefede ortaya çıkan sorunların nedenlerini tespit etmek ve bunları aydınlığa kavuşturmaktır. Tractatus felsefe sorunlarının ele alındığı bir yapıttır.⁴⁴ Geleneksel felsefede bu sorunlar yanıtlanmayı bekleyen felsefi sorunlar olarak ortaya çıkmıştır. Wittgenstein açısından bu sorunların ortaya çıkmasına neden olan şey dilimizin mantığını yanlış anlamamızdır.⁴⁵ Wittgenstein felsefedeki sorunları anlam dışı olarak nitelendirmektedir.⁴⁶ Bu sorunlara anlam dışı cevaplar aramak yerine bunların gerçek birer sorun olmadığı gösterilmelidir. Burada yapılması gereken şey pek çok felsefe sorununun ortaya çıkmasına yol açan hatanın bulunmasıdır. Bu hata tespit edildikten sonra felsefi sorunların gerçek birer sorun olmadığını görülebilecektir.

Wittgenstein Tractatus'u okuyup anlayan kişinin kitaptaki tümcelerin de saçma olduğunu anlayacağını düşünür. Bunu açıklamak için merdiven benzetmesini kullanır.⁴⁷ Merdiven basamaklarının çıkılması gibi kitabın sonuna ulaştığımız zaman dünyanın net görebiliriz. Dünyayı net olarak gördükten sonra kitabın saçma olduğu sonucuna ulaşacağız.⁴⁸

“Benim tümcelerim şu yolla açıklayıcıdırlar ki, beni anlayan, sonunda bunların saçma olduklarını görür, onlarla—onlara tırmanarak—onların üstüne çıktığında. (Sanki üstüne tırmandıktan sonra merdiveni devirip yıkması gerekir.) Bu tümceleri aşması gerekir, o zaman dünyayı doğru görür.”⁴⁹

Felsefede yanlış anlaşılmanın sebeplerinden biri cümle içerisinde adların yönletimlerinin bulunmamasıdır.⁵⁰ Yönletimi belli olmayan adların ifade etmek istedikleri şeyler belirsiz olur. Burada yapılması gereken “adların yöneltimlerini belirlemek ve kullanımlarını açık kılmaktır.”⁵¹

⁴⁴ Wittgenstein, *Tractatus*, s.11

⁴⁵ Wittgenstein, a.g.e, s.11

⁴⁶ Wittgenstein, a.g.e, 4.003

⁴⁷ Wittgenstein, a.g.e, 6.54

⁴⁸ Wittgenstein, a.g.e, 6.54

⁴⁹ Wittgenstein, a.g.e, 173

⁵⁰ Cengiz Çakmak, *Logico Philosophicus'un Temel Özellikleri*, s.183

⁵¹ Çakmak, a.g.e, s.184

Anlamları belirsiz olan ve amaçları belli olmayan ifadeler felsefede karmaşıklığa yol açmaktadır.

Geleneksel felsefede cümleleri her ne kadar dil bilgisi kuralları dikkate alınarak oluşturulmuş olsa da bu cümleler mantıksal yapıya uygun olarak oluşturulmamış olabilir. Bu felsefede yanlış anlaşılmalara neden olmaktadır. Felsefede ortaya çıkan yanlış anlaşılmaları gidermek için cümleleri doğru dil bilgisi yanı sıra doğru bir mantıksal yapıya uygun olarak oluşturmak gerekir.

Wittgenstein'a göre, günlük dilin insan organizmasının karmaşıklığı kadar karmaşık olması, felsefedeki yanlış anlaşılmaların ortaya çıkmasına neden olan sebeplerden biridir. Günlük dilde, bir sözcük birden fazla nesneyi işaret edebilir.⁵² Bir sözcüğün birden fazla anlamı olabilir. Gündelik dilin karmaşası çeşitli felsefi sorunların ortaya çıkmasına yol açar. Bu hataları önlemek için, sözcüklerin yalnızca tek bir nesneyi işaret ettiği ve her bir sözcüğün belirli bir anlam taşıdığı bir dil kullanmamız gerekmektedir.

Felsefede yanlış anlaşılmaların ortaya çıkmasının nedeni, ifade edilemeyi anlamlı bir şekilde söyleme çabasıdır.⁵³ Bu durum, sorunların çözümü yerine yeni sorunların ortaya çıkmasına neden olur. Sorunları ortadan kaldırmak için, düşüncelerin dile getirilişine sınır konulmalıdır. Ancak, düşünceye doğrudan sınır çizilemez, çünkü bunu yapabilmek için düşüncenin sınırlarının ötesinde yatan şeyin düşünülebilir olması gerekir. Wittgenstein'a göre, düşüncenin sınırlarının ötesinde saçma olarak adlandırılan bir alan vardır. Bu nedenle, felsefenin çizebileceği tek meşru sınır, “düşünülemez olanı, düşünülebilir olanla sınırlandırmaktır.”⁵⁴ Felsefe, söylenebilecek olanı açıkça ortaya koyarak, söylenemeyeni işaret etmelidir. Dolayısıyla, felsefe meşru olarak söylenebilecek olan ile sınırlandırılmalıdır.

Tractatus eserine göre, felsefi sorunların kaynağı, “dilimizin mantığının yanlış anlaşılmasıdır.”⁵⁵ Bu yanlış anlaşılmadan kaynaklanan sorunların

⁵² Wittgenstein, a.g.e, 3.323

⁵³Hüseyin Suphi Erdem, *Wittgenstein Dilin Yörüngesinde Felsefe*, İstanbul: Köprü Kitapevi, 2020, s.154.

⁵⁴ Wittgenstein, a.g.e, 4.114

⁵⁵ Wittgenstein, a.g.e, s.11

çözümü, mantıksal yapıda saklıdır. Dilin mantıksal çözümlemesini yaptığımız zaman felsefi sorunların aslında birer sorun olmadıklarını görebiliriz. Wittgenstein Tractatus ile felsefede sorun olarak kabul edilen pek çok sorunun aslında birer sorun olmadığını göstererek, geleneksel felsefenin de sonunu getirdiğini düşünmektedir.

Wittgenstein, birçok felsefi sorunu dil sorunlarına indirgemıştır. Wittgenstein'a göre, dildeki sorunlar çözüldüğünde felsefi sorunlar da çözülecektir. Wittgenstein'ın felsefesinin odak noktası dil olmuştur ve bu onun dil filozofu olarak anılmasına yol açmıştır. Wittgenstein'ın felsefesi, felsefede dil araştırmalarının merkezi bir konu haline gelmesine öncülük etmiş. Felsefede dil araştırmasının önemi Wittgenstein'ın Tractatus eserinin yarattığı etkiden kaynaklanmaktadır.⁵⁶ Wittgenstein Tractatus eseri dil araştırmalarının önemini vurgulamış ve bu alandaki çalışmalara olan ilgiyi artırmıştır.

2.1. Tractatus'ta Dünyanın Yapısı

Wittgenstein Tractatus eserine dünyanın mantıksal analizini yaparak başlar. Dünyanın öğelerinin, olgu, olgu bağlamları ve nesneler olduğunu belirtir. Dünyayı oluşturan öğeleri bileşik ve basit olarak adlandırır. Olgu, olgu bağlamlarını bileşik olarak adlandırır. Nesneleri basit olarak adlandırır. Basit olarak adlandırılan nesnelerin tek başlarına var olamayacağı ancak olgu bağlamı içinde yer aldıkları zaman var olacağı ifade edilir. Tractatus'ta betimlenen dünya görüşünden yola çıkarak Wittgenstein'ın dünyasının atomcu dünya görüşüne uygun olarak betimlendiğini ifade edebiliriz.⁵⁷ Wittgenstein'ın Tractatus eserinde dünyayı nasıl betimlediğini ele alacağız.

Wittgenstein'ın dünyasının bir mantığı vardı. Dünyanın mantığının olması demek dünyanın mantıksal kuruluşu var demektir. Dünyanın mantıksal yapısının sonucu olarak dünyada olan her şey olduğu gibi olmaktadır. Olduğu gibi olan olgu bağlamlarının öyle olmasıdır.⁵⁸

⁵⁶ Max Black, Some Problems Connected With Language, *Essays On Wittgenstein's Tractatus*, s.95.

⁵⁷ Ömer Naci Soykan, Wittgenstein Felsefesi: Temel Kavram ve Sorunlar Soykan, *Sessizliğin Grameri*, S.33, (2002), s.43

⁵⁸ Wittgenstein, a.g.e, 2.

Tractatus eserinde dünyanın şeylerin toplamından değil, olguların toplamından oluştuğu ifade edilmiştir.⁵⁹ Wittgenstein “dünya olguların toplamıdır” diyerek mantıksal bağıntılara işaret ediyor. Olguların toplamı ile ifade edilmek istenen dünyada var olanların ve birbirleri ile ilişkilerinin toplamıdır.

Dünya şeylerin toplamı olarak tanımlansaydı, dünya tek tek şeylerden oluşan bir bütün olarak ele alınacaktı. Wittgenstein’in dünyası şeylerin birbirleri ile mantıksal ilişkilerinin toplamıdır. Soykan’a göre “dünya olguların toplamıdır” ifadesinde geçen “olgu” tek tek olaylar veya nesneler değildir, onların mantıksal yapısıdır. Wittgenstein’da bu bakış açısıyla dünyanın mantıksal yapısını çözümlemeyi amaçlar.⁶⁰

Dünya neden şeylerin toplamı değildir? Utku bu soruya verdiği örnekle yanıtlamaya çalışır. Örneğe göre bizden herhangi bir odanın betimlenmesinin istendiğini varsayalım. Odayı oluşturan pencereler, duvarlar, kapının listesini sıralamamız odanın betimlenmesi için yeterli değildir. Bizden istenilen sadece odayı oluşturan nesneler değil, nesnelerin odanın içinde nasıl konumlandıkları ve onların ilişkileridir.⁶¹

Dünya olgular yoluyla belirlenir ve olguların toplamını içerir.⁶² Dolayısıyla dünyanın tanımını yapmak için olguların toplamını belirlememiz gerekiyor. Olguların toplamından yani dünyanın toplamında hareket etmeliyiz.⁶³ Çünkü olguların toplamı, neyin olduğu gibi olduğunu ve neyin olduğu gibi olmadığını belirler.⁶⁴ Neyin olduğu olmayanları dışarıda bırakır.

Olguların toplamından oluşan “dünya olgulara ayrılır.”⁶⁵ “Biri olduğu gibi olabilir ya da olmayabilir, bütün geri kalanlar ise aynı kalabilir.”⁶⁶ Bir olgu bağlamının varlığından yola çıkarak başka bir olgu bağlamının var

⁵⁹ Wittgenstein, a.g.e, 1.1

⁶⁰ Ömer Naci Soykan, *Felsefe Ve Dil Wittgenstein Üzerine*, İstanbul: Bilge Kültür, s.44, 45

⁶¹ Ali Utku, *Wittgenstein Erken Döneminde Dilin Sınırları ve Felsefe*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2014, s.41

⁶² Wittgenstein, a.g.e, 1.11

⁶³ Soykan, *Felsefe Ve Dil*, s. 45

⁶⁴ Wittgenstein, a.g.e, 1.12

⁶⁵ Wittgenstein, a.g.e, 1.2

⁶⁶ Wittgenstein, a.g.e, 1.21

olduğu veya bir olgu bağlamının yokluğundan başka bir olgu bağlamının var olmadığı sonucu çıkarılmaz. Bu bağlamda olgu bağlamları birbirinden bağımsızdır.⁶⁷ Olgu bağlamlarının birbirinden bağımsız olması, birinin diğerini belirlememesi veya birinden diğerinin çıkarılamaması anlamına karşılık gelmektedir.⁶⁸

Dünyanın tözü nesnelerdir.⁶⁹ Nesneler dünyanın tözünü oluşturdıkları bileşik olamazlar.⁷⁰ Nesneler yalındır.⁷¹ Dünyanın tözü olmasaydı bir tümcenin anlamlı olup olmadığı diğer bir tümcenin anlamlı olup olmadığına bağlı olurdu.⁷² Wittgenstein bu durumda dünyanın doğru veya yanlış resmini yapmanın olanaksız hale geldiğini ifade eder. Dolayısıyla töz bilgiyi mümkün kılmaktadır, dünya hakkında bilgi veren tümceler, resim olduğuna göre, resminin olmadığı durumda bilgi de yok demektir.⁷³

Nesneler olgu bağlamlarının içinde bulunurlar. Olgu bağlamında yer alan nesneler bir zincirin halkaları gibi birbirinin içinde dururlar.⁷⁴ Bir nesnenin tanınması o nesnenin bulunduğu olgu bağlamındaki tüm olanaklarının tanınmasıdır. Nesneyi tanımak için içsel niteliklerinin hepsini bilmem gerekir. Nesneyi tanıyorsam, nesnenin olgu bağlamlarında yer alabilmesinin bütün olanaklarını da biliyorumdur. Bu olanaklar nesnenin doğasında yatmaktadır.

Nesnelerin ilişkileri olgu bağlamı oluşturur. Nesneler arasındaki ilişkiler olgu bağlamının yapısıdır.⁷⁵ Wittgenstein olgu bağlamlarını olumlu olgu ve olumsuz olgu olarak adlandırır. Olgu bağlamlarının var olmaması olumsuz olgudur. Olgu bağlamlarının var olması olumlu bir olgudur.⁷⁶ Var olan olgu bağlamları var olmayan olgu bağlamlarını dışarıda bırakır. Var olan olgu bağlamlarının toplamı dünyayı oluşturur.

⁶⁷ Wittgenstein, a.g.e, 2.061

⁶⁸ Soykan, a.g.e, s. 45

⁶⁹ Wittgenstein, a.g.e, 2.021

⁷⁰ Wittgenstein, a.g.e, 2.021

⁷¹ Wittgenstein, a.g.e, 2.02

⁷² Wittgenstein, a.g.e, 2.0211

⁷³ Soykan, a.g.e, s. 48, 49

⁷⁴ Wittgenstein a.g.e, 2.03

⁷⁵ Wittgenstein a.g.e, 2.032

⁷⁶ Wittgenstein a.g.e, 2.06

Wittgenstein'in Tractatus eserinde betimlediği dünya dil aracılığıyla resmedilen dünyadır. Dilin görevi dünyayı resmetmektir. Dilsel resimler aracılığıyla dünyayı resmetmek, dünyayı dil aracılığıyla temsil etmek anlamına gelir.⁷⁷ Resimsel betimlerle aracılığıyla dünya yani olgu bağlamları resmedilerek var olan olgu bağlamları ve var olmayan olgu bağlamları belirlenir. Var olan ve var olmayan olgu bağlamları belirlenerek dünyanın yapısı betimlenir. Dil ve dünya arasında resim ilişkisi vardır. Dünyanın betimlemesini yapmaya çalıştık. Dil ve dünya arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışacağız.

2.2. Dil Dünya İlişkisi

Wittgenstein'in felsefi yaklaşımı dil ve dünya arasındaki ilişkiyi incelemeye yöneliktir. Dilin ve dünyanın nasıl etkileşimde bulunduğunu bu etkileşimin hangi mantıksal temellere dayandığını açıklamayı amaçlar. Wittgenstein'in Tractatus'ta kullandığı yöntem, mantıksal analizdir. Dilin ve dünyanın ne olduğu ve aralarındaki ilişkilerin nasıl oluştuğu mantıksal analiz aracılığıyla incelenir.

Grayling dil ve dünya arasındaki ilişkiyi şu şekilde anlatır: Dilin yapısında bulunan her bir yapı, dünyanın yapısındaki yapıya karşılık gelir. Dilin oluşturucu ögesi olan adlar, dünyanın oluşturucu ögesi olan nesnelere karşılık gelir. Temel tümceler olgu bağlamlarına karşılık gelir. Son olarak bütün bunlar tümceleri ve tümcelerin karşılık geldiği olguları oluştururlar. Tümcelerden oluşan dil olgulardan oluşan dünyayı resmeder.⁷⁸ Dil dünyanın resmini yaparak dünyaya bağlanır.⁷⁹ Tractatus'ta dünyanın bir yapıya sahip olduğu ve dilin resim ilişkisiyle dünyaya bağlandığı görülür.⁸⁰ Dil dünyayı yansıtan bir resimdir. Dilin kullanımıyla dünya arasında bir tür yansıtma ve resim ilişkisi vardır.

⁷⁷ Taylan Altuğ, *Dile Gelen Felsefe*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010, s. 47

⁷⁸ Grayling, *Düşüncenin Ustaları*, çev. Muhsin Yılmaz, İstanbul: Akdeniz Yayıncılık, 2008, s.52

⁷⁹ Grayling, a.g.e. s. 61

⁸⁰ Grayling, a.g.e, s. 61

Wittgenstein'a göre dünyanın sınırı dilin sınırını belirler. Dil ve dünya arasında ontolojik açıdan bir bağlantı kurmuştur.⁸¹ Wittgenstein anlamlı dilin olgusal temellere dayandığını düşünür. Dilin sınırı dünya aracılığıyla belirlendiği için anlamlı dil olgusaldır.⁸² Dünyanın sınırı dilin sınırlarını belirler fakat dil dünyadan daha geniş bir alana sahiptir. Dildeki anlam dışı resimlerin meydana gelmesinin nedeni dünyada karşılık geldiği bir şey bulunmamasıdır. Felsefesinde sıklıkla karşılaştığımız sınır kavramı dolayısıyla Wittgenstein sınırlar üzerine konuşan filozof olarak adlandırılır.⁸³ Tractatus'ta iki sınırdan söz ediliyor. Dilin sınırından ve dünyanın sınırından bahsediliyor. Dilin ve dünyanın sınırını mantık belirliyor.

Wittgenstein'a göre felsefe metafizik ve mantıktan oluşur. Mantık felsefenin temelini oluşturur.⁸⁴ Felsefenin mantıksal temeli felsefenin amacıdır. Felsefenin amacı olgusal dilin mantıksal yapısını ortaya çıkarmaktır. Bu ifade felsefenin mantıksal tarafını ortaya koyar. Felsefenin metafiziksel tarafı ise dil ve dünya arasındaki mantıksal ilişkide ortaya çıkar.

2.3.Resim Kuramı

Wittgenstein Tractatus'ta Resim Kuramı ile dil ve dünya arasında karşılıklı ilişki kurar. Resim Kuramına göre dili oluşturan ögeler ile dünyayı oluşturan ögeler birbirlerine karşılıklı konumlandırır. Ancak bu karşılıklı konum dil açısından tümce; dünya açısından olgunun aynı anlamı ifade etmesi manasında değildir. "Cümlelerin en yalın ögesi olan ad kendi gösterimine ancak tümcede sahip oluyorsa aynı şekilde, olgu bağlamının en yalın ögesi nesnelerde kendilerini biçimlendirmesiyle olgu bağlamını oluşturur."⁸⁵ Dünya ile dil arasında bir tür resim ilişkisi ortaya çıkar.

⁸¹ Erdem, a.g.e, s. 122

⁸² Erdem, a.g.e, s.122

⁸³ Harun Tepe, *On Kavramda Wittgenstein*, İstanbul: Runik Kitapevi,s.38

⁸⁴ Ludwig Wittgenstein, *Defterler*, çev. Ali Utku, İstanbul: Birey Toplum Yayınları, 2004. s.113

⁸⁵ Soykan, Felsefe ve Dil, s. 60

Resim Kuramı dil ile dünya arasında ve mantık ile dünyanın yapısı arasında bir ilişki kurar. Dil dünyayı bir ayna gibi yansıttığı⁸⁶ için dünyanın yapısı mantığın yapısına yansır. Dünyanın yapısı da mantık aracılığıyla dile yansır.

Wittgenstein'a Resim Teorisini ilham veren olay, Paris'te gerçekleşen bir trafik kazasının, mahkeme davasına sunulan maketidir. Bu maket, bir trafik kazasını temsil etmek amacıyla kullanılmıştır. Mahkeme salonunda, trafik kazasında yer alan evler, arabalar ve insan figürleri, mahkemede maket; evler, arabalar, bebek arabaları ve insan figürleri ile aracılığıyla temsil edilmiştir.⁸⁷ Mahkeme salonunda maket arabalar, evler ile insanların konumları kazanın gerçekleştiği esnada yer alan arabalar, evler ile insanların konumları ile aynıdır. Mahkeme salonunda kazanın maketler aracılığıyla temsil edilmesi doğruluğun doğasını verir.⁸⁸

Wittgenstein Defterler adlı eserinde, Resim Kuramının ortaya çıkmasının nedeni olarak Paris'te gerçekleşen kazadan ilham alarak geliştirdiğini sonucuna ulaşacağımız ifadeler yer vermiştir.

“Önermede, dünya, deneysel olarak bir araya getirilir. (Paristeki mahkeme salonunda bir otomobil kazasının kuklalar vb. aracılığıyla temsil edilmesi gibi). Bu düpedüz doğruluğun doğasını verir(eğer kör değilsem)”⁸⁹

Wittgenstein trafik kazasının mahkeme dosyasına sunulan maketini gazetede okuduktan sonra, bir şeyin başka bir şeyin resmi olabilmesi için şartlar nedir? Mahkeme salonunda maket figürler aracılığıyla ifade edilen olayın gerçekliğin resmi kılan nedir? Soruları hakkında düşünmeye başlamıştır.⁹⁰ Bir resim öne sürdüğümüzde onu betimlediği şey ile bazı benzerlikler taşıdığını kastederiz. Tümcenin olguya benzemesinde, bir ifadenin bir olgunun resmi olmasının isimlerin yazılışı ve telaffuzu ile hiçbir ilgisi yoktur, fakat bu adların bir araya getirilme biçimiyle bir ilgisi vardır.⁹¹

Wittgenstein mahkemede sunulan maketten yola çıkarak dilin işleyişini açıklamak için bir teori geliştirdi. Bu teori aracılığıyla tümcenin ögeleri ile dünyanın ögeleri arasında karşılıklı ilişki kurulur. Tümceler olguları

⁸⁶Wittgenstein, Tractatus, s.153

⁸⁷ Mork, Dâhinin Görevi, s.181

⁸⁸ Wittgenstein, Defterler, s.17

⁸⁹ Wittgenstein Defterler, s.17

⁹⁰ Grayling, a.g.e, s.65

⁹¹ Justus Hartnack, a.g.e, s.22

resmederek olguları temsil ederler. Tümcenin yapısı temsil ettiği olguların yapısını yansıtarak tekrarlar. Tümcedeki adlar karşılık geldiği mümkün bir olgunun oluşturuocu nesneleri ile eş biçimdedir.

Resmini yaptıklarınız olgulardır. Olgunun resmi yapılabilmesi için resim ile resmedilenin ortak biçime sahip olması gerekir. Resim ile resmedilenin özdeş biçime sahip olmaları sonucunda biri ötekinin resmi olur.⁹² Resmin, doğru veya yanlış resmini yapabilmek için olgu ile ortak olması gereken biçim resim kurma biçimidir.⁹³ Resim kurma biçimi mantıksal biçimdir. Resim kurma biçimi mantıksal biçim olduğu için resim de mantıksal resimdir.⁹⁴ “Mantıksal resim dünyanın resmini kurabilir.”⁹⁵

Resim, gerçekliği yansıtan bir araç olarak işlev görür. Resimdeki her bir ögesi nesnelere karşılık gelir ve resmin içeriğini oluştururlar. Resmin öğelerinin belirli bir düzene sahip olmalıdır. Gerçeklikteki nesnelerin düzenlenişi ile resmin öğeleri arasındaki benzerlik, resmin olguları doğru bir şekilde yansıtabilmesi için önemlidir. Resmin öğeleriyle gerçeklikteki nesnelerin karşılıklı konumu, resmin gerçekliği doğru bir şekilde yansıtmalarını sağlar.

Resmin öğeleri ve resmedilenin öğelerinin karşılıklı konumları resimleyici ilişkiyi meydana getirir.⁹⁶ Bu karşılıklı konumlar, resmin gerçekliğe dokunmasını sağlarlar. Resimleyici ilişki resimdeki öğelerin bağlantısını mümkün kılar. Aynı zamanda resimleyici ilişki, şeylerin bir araya gelme olasılığıdır. Resimleyici ilişki resimdeki öğelerin bağlantısını mümkün kılar. Aynı zamanda resimleyici ilişki şeylerin bir araya gelme olasılığıdır. Bu nedenle resmin öğeleri arasındaki bağıntıyı mümkün kılan şey aynı zamanda nesnelerin bir şekilde bağıntı içinde olma olasılığıdır.

Resmi oluşturan öğelerinin birbirleriyle bağıntısıdır. Resmin öğelerinin birbirleriyle bağıntısı rastgele değil, şeylerin bağıntılarının yansımasıdır. Resimlenen dünya hakkında olduğundan dünyanın düzenini yansıtmalıdır. Dünyanın öğelerinin bağıntısı resmin öğelerinin bağıntısında bulunması resimleme biçimidir. “Resimlenme biçimi, şeylerin aralarında, resmin

⁹² Wittgenstein, a.g.e, 2.161

⁹³ Wittgenstein, a.g.e, 2.17

⁹⁴ Wittgenstein, a.g.e, 2.181

⁹⁵ Wittgenstein, a.g.e, 2.19

⁹⁶ Wittgenstein, a.g.e, 2.1514

öğelerinin aralarındaki gibi bir bağlantı bulunmasının olanağıdır.”⁹⁷ Resmi gerçeklikle ilişkilendiren, resimleyici ilişki resmin içindedir. Resmin öğelerinin arasındaki bağıntı resmin yapısıdır.

Resim ve resmedilen aynı matematiksel ve mantıksal çokluğa sahip olmalıdır.⁹⁸ Matematiksel ve mantıksal çokluk resmin olgunun farklı yönlerini yansıtabilmesi için gereklidir. Aynı durumun farklı yönlerini yansıtan resimler farklı temsil biçimlerine sahip olurken aynı zamanda aynı mantıksal biçime de sahip olurlar.

Resim, resim kurma biçimi ile resim ortaya koyar. Ancak resim kendi resmini resmedemez. Resmedilenler olgusal söylem içinde yer alır. Olgusal söylem anlamlı olarak adlandırılır. Resim kendi resmini yapamadığı için olgusal söylem içinde yer almaz.

Sadece resmin kendisinden yola çıkarak doğru veya yanlış olduğunu belirleyemeyiz. Resim ile olguyu karşılaştırarak resmin doğru veya yanlış olduğunu anlarız.⁹⁹ Resim olgu ile uyuşursa resim doğrudur. Resim olgu ile uyuşmazsa resim yanlıştır. Resmin doğruluğu ve yanlışlığı olgu ile uyuşup uyuşmamasına bağlı olduğu için apriori bir resim yoktur.¹⁰⁰

2.4.Dilin Yapısı ve Anlam

Wittgenstein felsefesinde dilin merkezi konumda olmasının nedeni, dilsel ifadelerin bir olguya karşılık gelememesinin yarattığı belirsizliktir.¹⁰¹ Bu belirsizlik felsefi sorunların kaynağıdır. Wittgenstein’ın Tractatus’ta gerçekleştirdiği felsefe, felsefeyi dilin mantığına uygun olarak eleştirmesi ve çürütmesidir.¹⁰² Wittgenstein felsefeyi eleştirmek ve çürütmek için yine felsefeden yararlanmıştır. Dilin mantığının doğru anlaşılmasının felsefi sorunların çözümünde temel bir rol oynadığını vurgular.

Tractatus eserinde, dil mantıksal bir yapıya sahiptir. Dilin mantıksal yapısı, anlamın sınırı ile sınırlıdır. Söylenebilen şeyler de anlamlı olan şeylerle sınırlıdır ve anlamlı dilin sınırları içinde yer alır. Felsefi sorunların

⁹⁷ Wittgenstein, a.g.e, 2.151

⁹⁸ Wittgenstein, a.g.e, 4.04

⁹⁹ Wittgenstein, a.g.e, 2.223

¹⁰⁰ Wittgenstein, a.g.e, 2.225

¹⁰¹ Doğrucan, a.g.e, s.43

¹⁰² Doğrucan, a.g.e, s.43

kaynağı anlamlı dilin sınırlarının aşılmaya çalışılmasında ortaya çıkar. Wittgenstein, geleneksel felsefi sorunların bu sınırların ötesine geçtiğini ve bu nedenle anlam dışı olduğunu savunur. Dilin sınırları aşıldığı zaman sesiz kalınması gerekir. Tractatus eserinde ifade edildiği gibi “üzerine konuşulamayan konusunda da susmalı” dır.¹⁰³ Felsefi sorunların çözümü, anlamlı dilin sınırlarını anlamak ve bu sınırlar içinde kalmaktır.

Tümcenin anlamlı olması için dünyada karşılık geldiği bir olgu bulunması gereklidir. Tümce dünyadaki gerçekliği doğru bir şekilde yansıtıldığı zaman anlamlı olarak kabul edilir. Tümcenin anlamı olması için gerekli olan bir özellik de tümcenin ögeleri ve olgunun ögeleri arasında yapı benzerliğinin olmasıdır. Yapı benzerliği anlamlı tümceleri ortaya çıkarır. Tümcenin ögeleri ve olgunun ögeleri arasındaki yapı benzerliği mantıksal biçim olarak adlandırılır. Eğer tümce olgu ile aynı mantıksal biçime sahipse tümce anlamlıdır. Ancak felsefi tümceler mantıksal biçime sahip olmadıkları ve olgu durumunu yansıtmadıkları için anlam dışıdır.¹⁰⁴

Tümcenin doğruluğu tümcenin ögelerinin düzenlenme biçimiyle alakalıdır. Tek tek Londra ve güney kelimeleri doğru veya yanlış değildir. Ancak bu kelimelerin bir araya gelme şekli tümcenin doğruluğunu belirler. Tümcenin ögelerinin doğru bir şekilde düzenlenmesi, tümceyi anlamca doğru hale getirir. Örneğin 'Londra Brighton'ın kuzeyindedir' cümlesi doğrudur. Çünkü ögeler doğru bir şekilde düzenlenmiştir. Ancak aynı kelimelerin farklı bir sıralama ile kullanıldığı 'Brighton Londra'nın kuzeyindedir' tümcesi yanlış bir tümcedir. Yine aynı kelimeler kullanılmış ama farklı sıralama ile bir araya getirilmiş 'Güney, Brighton'ın Londra'sıdır' tümcesi ne doğru ne de yanlış bir tümcedir, bu saçma olarak adlandırılmaktadır.¹⁰⁵ Çünkü tümcenin ögeleri anlam bakımından anlam dışı bir şekilde düzenlenmiştir.

¹⁰³ Wittgenstein, Tractatus, 7

¹⁰⁴ Hadot, Pierre, *Wittgenstein ve Dilin Sınırları*, çev. Murat Erşen, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2015, s.27,29

¹⁰⁵ Ryle, Ludwig Wittgenstein, s. 4-5

2.5. Dünyanın Dışı

Tractatus kitabının ilk sayfalarında dünya olguların toplamı olarak betimlenir. Henüz ilk sayfada dünya olgusal olanla sınırlandırılmıştır. Kitapta yer alan tümcelerde buna uygun olarak olgular ile sınırlandırılmıştır. Dünya olguların toplamı olarak betimlenilmekte ve olgusal alanın içinde yer almayan konular metafizik artık olarak adlandırılmaktadır.¹⁰⁶ “Dünya olduğu gibi olan”¹⁰⁷ yapıya sahip olduğu için dünya metafizik artıklardan arındırılacaktır. Dünyayı metafizik artıklardan arındıracak olan filozoflardır.

Dünyanın anlamı dünyanı dünyanın dışında yer alır.¹⁰⁸ Soykan’a göre bu ifadede geçen anlam “cümlelerin anlamı” ifade edilmek istenirken kullanılan “sinn” sözcüğü yerine geçer. “Wittgenstein olaylara anlam vermeyi, değer vermeyle bir tutuyor.”¹⁰⁹ Bir şeyin anlamından bahsedildiğinde onun değeri anlaşılır.

Dünya olgusal olduğu için değer alanı dünyanın dışında kalır.¹¹⁰ Wittgenstein böylelikle olgu ve değer arasında bir sınır çizer. Olguları dünyanın içinde konumlandırır. Değerli olarak adlandırılanları dünyanın dışında konumlandırır.

Wittgenstein değer ile rastlantısal olan arasında karşıtlık görür.¹¹¹ Rastlantısal olan dünyanın içinde yer alır. Değerli olarak adlandırılanlar rastlantısal olanın dışında konumlandırılır. Rastlantısal olmayan dünyadaki olaylarla sınırlı olmayanlardır. Rastlantısal olmayan dünyanın dışında konumlandırılır.

Rastlantısal olmayan ve dünyadaki olaylarla sınırlı olmayan Tanrı dünyanın dışında yer almaktadır. Tanrı dünyanın içinde bir varlık olarak kabul edilirse, o zaman Tanrı dünya içindeki diğer nesnelerle aynı türden bir

¹⁰⁶ Soykan, Felsefe Ve Dil, s.30

¹⁰⁷ Wittgenstein, Tractatus, 1.

¹⁰⁸ Wittgenstein, a.g.e, 6.41

¹⁰⁹ Soykan, Felsefe Ve Dil, s.34

¹¹⁰ Ahmet Alkayış, “Dil Felsefesi Bağlamında Wittgenstein’in Tractatus Logico-Philosophicus İle Felsefi Soruşturmalar Döneminin Karşılaştırılması”, Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi, S.1, C.2, (2018) s. 38

¹¹¹ Soykan, Felsefe Ve Dil, s.34

varlık haline gelirdi.¹¹² Ayrıca Tanrı dünyanın içinde olsaydı Tanrı rastlantı olurdu.

Dünyanın dışında olanlar dünyaya aşkındır. Dünyaya aşkın olan etik, estetik ve ahlak dünyanın dışında yer alır. Bu türden aşkın olan kavramlar anlamlı dil ile ifade edilmeyen kavramlardır. Aşkın olan ahlakta dil ile ifade edilmez. Wittgenstein ahlaki bir söylemin var olamayacağını dile getirerek bir ahlak temellendirmesinde bulunmamış, ahlak görüşü öne sürmemiştir.¹¹³

Wittgenstein değer, Tanrı, etik ve estetik konularını dünyanın yapısına uygun olmadığı için dünyanın dışında konumlandırır. Bu konuları dünyanın dışında konumlandırması, onları yok saymak anlamına gelmez. Çünkü Wittgenstein'a göre, dünyanın değeri dünyanın dışında, yani bu tür konuların alanında yer alır. Wittgenstein'a göre felsefe dünyanın dışında kalan konularla ilgilenmemelidir. Felsefenin ilgilendiği konular ise dünyanın içinde olan konulardır. Ancak felsefenin ilgilenmediği konular, dünyanın anlamı olarak varlıklarını sürdürmeye devam ediyorlar.

Wittgenstein, dünya ile birlikte felsefeyi de metafizik artıklardan temizlemeyi amaçlamaktadır. Felsefe, felsefi olmayan konuları temizleme işlevidir.¹¹⁴ Felsefe olguların içinde yer almayan söylenemeyen olarak adlandırılan konulardan arındırılmalıdır. Wittgenstein'a göre, anlamlı bir ifade, dünyadaki olgulara karşılık gelen bir durumu betimlemelidir. Bu olgusal sınır, aynı zamanda anlamlı dilin sınırıdır. Felsefi konular, dilin sınırlarını aşan ve olgularla doğrudan bağlantısı olmayan, söylenemeyen konulardır. Eğer bir ifade olgusal sınırı aşmaya çalışıyorsa, yani dünyadaki bir durumu betimlemiyorsa, bu ifade anlam dışı olarak kabul edilir. Wittgenstein, bu tür ifadelerin anlam dışı olduğunu belirtir. Bu bağlamda, Wittgenstein'ın *Tractatus* eserindeki kendi ifadeleri de dâhil olmak üzere, olguların resmini yapamayan her tümce, anlam dışı ve saçma olarak adlandırılır. Bu, Wittgenstein'ın eserinin sonunda “üzerine

¹¹² Soykan, *Felsefe Ve Dil*, s.32

¹¹³ Soykan, *Felsefe Ve Dil*, s.36

¹¹⁴ Anthony Kenny *Modern Dünyada Felsefe*, Çev. Burcu Doğan, İstanbul: Küre Yayınları, 2017, s. 68.

konusulamayan konusunda susmalı”¹¹⁵ ifadesiyle de tutarlıdır. Yani, felsefi ifadeler, eğer olguların dilsel resmini yapamıyorsa, anlam dışı sayılmalı ve bu tür konular hakkında konuşulmamalıdır. Özetle, Wittgenstein'in yaklaşımı, felsefeyi anlamlı ve olgusal dilin sınırları içinde tutma ve dilin sınırlarını aşan ifadeleri felsefi tartışmalardan çıkarma çabasıdır. Bu, felsefi sorunların çözümünde önemli bir yöntem olarak görülür ve dilin mantıksal yapısını doğru anlama gerekliliğine işaret eder.

2.6. Söylemek ve Göstermek Ayrımı

Wittgenstein Tractatus eseri ile sınır çizmek istiyor. Wittgenstein düşünceye doğrudan sınır çizemez. Çünkü düşünceye sınır çizmek demek, düşünülmeyi düşünmeden düşünceye sınır çizmektir. Bu ise mümkün değildir. Düşünceye doğrudan sınır çizilemeyeceği için sınır düşüncenin dile getirilişine çizilecektir. Dilin sınırı aynı zamanda dünyanın sınırına işaret eder.¹¹⁶ Wittgenstein dilin ve dünyanın sınırlarından yola çıkarak söylenen ve gösterilen arasındaki sınırı belirler.

Wittgenstein'a göre dil tümceler aracılığıyla dünyanın resmini yaparak dünya hakkında söylemde bulunur. Dünya olgulardan oluştuğu için anlamlı önermelerde olgular hakkında olmalıdır. Bu nedenle Wittgenstein dilin neyi söyleyebileceğini ve neyin gösterebileceğini olgusal söylemin sınırıyla belirler. Olgusal söylemin sınırlarını belirlemenin yolu, olgular dünyasını bir bütün olarak ele almak gerekir. Wittgenstein yapılmış olanın nasıl yapıldığını açıklamak yerine, yapılabilecek olana bir sınır çizer.¹¹⁷ Sınırı çizilebilecek olan olgusal söylemdir. Olgusal söylemin sınırları belirlendiğinde bu sınırların dışında kalan şeyler de açıkça ortaya çıkar.

Söylenenler ve gösterilenler arasında bir sınır çizilmesi sonucunda söylenen ve gösterilenin birbirinden tamamen farklı bir anlama sahip olduğu sonucu çıkarılabilir. Söylenebilecek olanlar dil ile ifade edilen ve deneye dayalı gözlem yoluyla doğrulanabilen doğa biliminin önermeleridir. Söylenebilenin sınırı aynı zamanda anlamın sınırıdır. Anlamın sınırı da

¹¹⁵ Wittgenstein, Tractatus, 7

¹¹⁶ Wittgenstein, Tractatus, 5.162

¹¹⁷ Tepe, a.g.e, s. 37

olgusal söylemin sınırından oluşmaktadır. Söylenebilen, anlamlı olan ve olgusal söylemin içinde yer alanlar hakkında ifadelerimizi dile getirebiliriz.

Wittgenstein, Tractatus'ta dilin sınırlarını vurgularken, dil ile ifade edilemeyen ancak kendini gösteren bir gerçeklik olduğunu belirtir. Tractatus'ta kendini gösteren ancak dilde ifade edilemeyen şey, Wittgenstein'in gerçekliğin mantıksal biçimi olarak adlandırdığı şeydir.¹¹⁸ Wittgenstein'a göre bu mantıksal yapı hakkında bir şey söylemek imkansızdır. Wittgenstein'ın bu imasını desteleyecek açıklaması şu şekildedir: önermelerim şu şekilde aydınlatıcıdır onları anlayan kişi sonunda onların anlamsız olduklarını kabul eder.¹¹⁹

2.7. Dünyanın Sınırı

Wittgenstein dünyada benim bulunduğu konumunu, gözün görme alanına benzetiyor. Dünyada bulunduğu konumunu “gözümün kendi görüş alanındaki yeri gibi yer aldığımı” şeklinde dile getiriyor.¹²⁰ Görüş alanımızdaki hiçbir şey gözümüz tarafından görülemez.¹²¹ Gözün görme alanı ve dünyadaki bulunduğumuz konumda aynı olduğu için bende dünyada temasta bulunduğum yeri göremeyeceğim.¹²² Bu nedenle ben dünyam dediğim şeyi gösteremeyeceğim. Çünkü dünyadır diyebilmem için dünyanın sınırının dışına çıkmam gerekir. Ama benim dünyanın dışına çıkmak gibi bir imkânım yok.

Wittgenstein iki “ben”den bahsetmektedir.¹²³ Bu iki ben'den biri vücudumuzun bütününe oluşturduğu bendir.¹²⁴ Vücudumuzun oluşturduğu bu ben psikolojik bendir. Bu ben ile dünyanın içinde bulunmaktayım. Diğer ben ise felsefi metafizik olan bendir. Felsefi ben felsefeye “dünyanın benim dünyam olması yoluyla girer.”¹²⁵ Bu ben dünyanın içinde değildir. Gözün

¹¹⁸ Cora Diamon, *The Realistic Spirit Wittgenstein, Philosophy, and the Mind*, The Mit Press London, 1995, s.181

¹¹⁹ Wittgenstein, Tractatus, 6.54

¹²⁰ Ludwig Wittgenstein, *Defterler*, çev. Ali Utku, İstanbul: Birey Toplum Yayınları, 2004, s.101.

¹²¹ Wittgenstein, Defterler, s.110.

¹²² Soykan, Felsefe ve Dil Wittgenstein s.21.

¹²³ Soykan, *Felsefe ve Dil*, s.22

¹²⁴ Soykan, *Felsefe Ve Dil*, s.23

¹²⁵ Soykan, *Felsefe Ve Dil*, s.23

kendini göremediği gibi ben de sınır olarak böyle bir konumdadır. Göz bütün dünyayı görüyor. Ama kendisini göremez. Aynı durum benim dünyam içinde geçerlidir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TRACTATUS'TAN FELSEFİ SORUŞTIRMALARA

Wittgenstein felsefesini kaç'a ayrıldığı konusunda düşünürler farklı yorumlar yapmıştır. Bazı düşünürler Wittgenstein felsefesini birinci dönem ve ikinci dönem olmak üzere ikiye ayırır. Bazı düşünürler ise üç veya dört döneme ayırmaktadır.

"Felsefeciler, Wittgenstein'ı bölme konusunda ikiye, hatta üçe, dörde ayalmış durumda. Örneğin, B. Russell gibi düşünürler, Wittgenstein'm yalnızca TLP dönemini alıp, sonraki dönemi felsefeden bile saymıyorlar. İkinci öbeğe örneğin D. Pears gibi düşünürleri koyabiliriz. Bunlara göre, aralarında birbirini bağlayan birçok çizgi olmasına karşın, iki ayrı dönemden söz edilmelidir.³ Üçüncü gruba örneğin, W. Stegmüller, J. Hartnack gibi, birbirine zıt iki ayrı Wittgenstein felsefesinden söz edenler girebilir. Stegmüller, TLP dönemini "Ehlin Mozaik-Kuramı.", ikinci dönemi "Dilin Satranç-Kuramı" diye adlandırır. Benzetme, birinci dönemde dilsel işaretlerin mozaik resimlerindeki taşlar belirli ve sabit oluşuna, ikinci dönemde sözlerin kullanımının satranç oyunundaki gibi kurala uygun hareketlerine gönderme yapar. Son gruba Wittgenstein'm birlikli bir felsefesi olduğunu öne sürenler oluşturur. Örneğin, A. Kenny, K. Wucherl - A. Hübner bunlardandır. Bir ölçüde bunların her birinden ayrı bir gruptan daha söz edilebilir. Bu grup, sınıflamamızdaki ikinci öbeğe yakın ilişkilidir: /. Hintikka ve M. B. Hintikka, Wittgenstein'm felsefesinin gelişiminden ve ondaki "gizli birlik"ten söz ederler."¹²⁶

Birinci dönem görüşlerinin tam tersi olarak ikinci dönem görüşlerini gördüğümüz zaman bile iki dönem arasındaki bağlantıyı görebiliriz. Birinci dönemi temsil ettiği eseri Tractatus, ikinci dönemi temsil ettiği eseri olarak Felsefi Soruşturmalar kabul edilmektedir. Dikkatli bir okuma felsefi Soruşturmalar'da yer alan düşüncelerin daha önce Tractatus eserinde önerdiğini gösterecektir.¹²⁷ Bu nedenle birbirinden zıt iki ayrı Wittgenstein'dan bahsetmektense iki dönemi bir bütün olarak ele almak daha doğru olacaktır.

Wittgenstein Soruşturmalar'ın önsözünde Tractatus ve Felsefi Soruşturmaları tek ciltte bir araya getirilmesinin önemine değinir. Wittgenstein Felsefi Soruşturmalar'ın Tractatus'un ışığında

¹²⁶ Soykan, Felsefe Ve Dil Wittgenstein, s.15

¹²⁷ Richard J. Bernstein, *Wittgenstein's Three Languages*, Essay On Wittgenstein's Tractatus, , The Macmillan Company New York, 1996 s. 234.

anlaşılabileceğini düşünür. Çünkü yeni düşüncelerinin ancak eski düşünce biçiminin zıtlığı ve arka planını karşısında doğru bir şekilde anlaşılabileceğini düşünür.¹²⁸

“Dört yıl önce, ilk kitabımı (Tractatus Logico-Philosophicus) yeniden okumak ve ondaki düşünceleri açıklamak fırsatını buldum. O anda bana, eski düşüncelerle yenilerini bir arada yayınlamalıyım gibi geldi: Bu ancak benim eski düşünme tarzımın arka planına karşıt olarak ve aradaki farkı gösterme yoluyla doğru, bir ışık altında görülebilirdi.”¹²⁹

Wittgenstein’in batı felsefesi geleneği bir dönüm noktasına getirmişti.¹³⁰ Felsefi Soruşturmalar batı felsefesinin geleneğine meydan okuyarak, gelenekten ayrı bir yol izliyordu. Soruşturmalar’da Tractatus’u oluşturan felsefe yapma anlayışı ve Tractatus’un felsefenin uygulaması gerektiğini düşündüğü mantıksal yapı analizi anlayışı terk edilir. Felsefi Soruşturmalar, farklı bir felsefe anlayışını geliştirir, felsefi sorunları çözenin yeni yöntemlerini geliştirir.

Wittgenstein Tractatus eserinde ifade ettiği görüşleri terk ederek yeni görüşlerini ifade ettiği Felsefi Soruşturmalar eserini yazar. Tractatus eseri ilk çalışmaların bir örneği olması gibi Felsefi Soruşturmalar’da sonraki çalışmalarının bir örneğidir.¹³¹ Felsefi Soruşturmalar’da yer yer Tractatus’ta belirtilen ifadelere eleştiriler bulunmaktadır. Ancak Wittgenstein Felsefi Soruşturmalar’da Tractatus eserinde ifade ettiği düşüncelerin tamamının hatalı olduğunu düşünmez.

Wittgenstein Tractatus eserini yazarken felsefi sorunların çözülebileceğini göstermeyi amaçlamıştır. Tractatus eserinde felsefede sorunların kaynağına inerek sorunların neden sorun olduğunu araştırmıştır. Araştırması sonucunda felsefede aslında gerçek sorunların olmadığına, asıl sorunun felsefenin kendisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Wittgenstein felsefi sorunların gerçek sorunlar olamadığını iddia ederek felsefe yapma olanağını bitirmiştir. Bu bağlamda felsefe öğreti sunma amacı taşımayan bir

¹²⁸ Wittgenstein; Felsefi Soruşturmalar, s.6.

¹²⁹ Wittgenstein, Felsefi Soruşturmalar, s.6,

¹³⁰ G. P. Baker and P. M. S. Hacker, *Wittgenstein: Understanding And Meaning:1* ,Wiley-Blackwell , 2009, s. 7

¹³¹ Hans-Johann Glock, *A Wittgenstein Dictionary*, Blackwell Publishers, 1996, s.284.

etkinliktir.¹³² Wittgenstein'in etkinlik olarak adlandırdığı felsefe kesin bilgileri ortaya koyma amacı taşımamaktadır. Felsefe yeni bilgiler sunmak yerine, mevcut bilgiyi aydınlatma amacı taşır. Felsefenin amacı düşüncelerin mantıksal açıklığını sağlamaktır.¹³³ Düşüncelerin karmaşık ve anlaşılabilir olmasının temel nedeni, mantıksal tutarsızlıklardır. Etkinlik olan felsefe bu tutarsızlıkları tespit etmek için mantıksal bir çerçeve sunmaktadır. Etkinlik olan felsefe bu işlevini dil aracılığıyla gerçekleştirir.

Wittgenstein Tractatus eseri ile felsefi sorunları çözdüğünü iddia ederek felsefeye sessizlik çağrısı yapmıştır. Tractatus'un önerdiği yol izlenerek felsefe yapmak olanaksız hale geldi. Ancak Tractatus Wittgenstein için felsefenin sonu değil önsözüdür.¹³⁴ Çünkü Wittgenstein felsefeye araya verdikten sonra felsefeye geri dönmüştür.

Tractatus ve Felsefi Soruşturmalar dilin yapısı ile ilgili incelemeler yapmışlardır. Tractatus ve Felsefi Soruşturmalar dilin yapısı ile ilgili incelemeler yaparken izledikleri yol farklılık göstermiştir. Tractatus'un teorik temelleri doğa bilimleri diline dayanır. Felsefi Soruşturmalar'da dil oyunları kavramı öne çıkar. Tractatus dilin ne olduğunu sorusunu yanıtlamaya çalışırken, Felsefi Soruşturmalar dillerin ne olduğu sorusunu yanıtlamaya çalışıyordu.¹³⁵ Tractatus'ta dil ve dünya arasındaki resmetme ilişkisi ön plana çıkıyor. Felsefi Soruşturmalar'da dil oyunları ön plana çıkıyor. Wittgenstein Tractatus ve Felsefi Soruşturmalar eserinde dilin yapısı ve işleyişi üzerine yaptığı incelemeler felsefeye önemli katkılar sağlamıştır.

Tractatus dilin özünü ve mantıksal yapısını açığa çıkarmayı amaçlıyor. Bunu gerçekleştirebilmek için mantıksal analizden faydalaniyor. Felsefi Soruşturmalar, Tractatus gibi dilin özünü aramaya devam eder. Felsefi Soruşturmalar'da dilin özü artık derinlerde gizli bir şey değil, yeniden düzenlenerek incelenebilir hale gelen bir şeydir. Felsefi Soruşturmalar dilin günlük kullanımındaki basit ve sıradan unsurları betimlemeyi ve

¹³²Wittgenstein, Felsefi Soruşturmalar, s.61

¹³³ Wittgenstein, Tractatus, 4.112

¹³⁴ Ryle, Ludwig Wittgenstein, s.6.

¹³⁵ Erdem, *Dilin Yörüngesinde Felsefe*, s. 335.

düzenlemeyi hedefler. Bu basitlikler genellikle göz önünde olduğu halde fark edilmeyen şeylerden oluşur, çünkü dilin karmaşıklığı içinde kaybolmuşlardır. Wittgenstein Felsefi Soruşturmalar'da dilin sıradan yönlerini anlamanın, dilin genel yapısını ve işleyişini anlamak için daha doğru bir yol olduğunu düşünür. Felsefi Soruşturmalar, dilin günlük kullanımını ve dil oyunlarını inceleyerek, dilin işleyişini anlamayı hedefler.

Tractatus eserinde mantığın felsefenin merkezinde olduğu bir anlayış hâkimdir. Wittgenstein Tractatus eserinde uyguladığı mantıksal analizin pratiğe döküldüğü zaman istediği sonuca ulaşamadığını fark etti. Tractatus eserinde felsefenin temeli olarak kabul ettiği mantıksal zemin ile ilgili düşünceleri Felsefi Soruşturmalar'da değiştirmiştir. Felsefi Soruşturmalar'da pek çok felsefi sorunun mantıksal dil analizi ile çözüleceği düşüncesinden vazgeçmiştir.

Felsefi Soruşturmalar bütün felsefeyi mantığın kalıbına girmesi için zorlamaktan vazgeçiyor. Felsefe hala ifadelerin incelenmesidir. Ancak bu inceleme bir mantıkçının kalıbının yarıklarından ya da skolastik bir sınıflandırma sisteminin prizmalarından bir incelemesi değildir.¹³⁶ Mantığın verilen hedefe ulaşamaması nedeniyle Felsefi Soruşturmalar mantıksal olarak mükemmel bir dilden vazgeçer. Wittgenstein Tractatus eserinde mantığa verdiği görevi Felsefi Soruşturmalar'da dilbilgisine verir.¹³⁷

Tractatus, mantıktan esinlenerek bir dil anlayışı geliştirdi. Dilin işlevini dilin dünyayı resmetmesi olarak gördü. Dil dünyayı resmederek dünyanın temsili haline gelir. Tractatus'un amaçlarından biri dilin dünyayı temsil edebilme imkânını oluşturan bir teori oluşturmaktır. Bu teori Resim Kuramı olarak adlandırılmaktadır. Resim Kuramının ana fikirlerinden biri tümcelerin resim olmasıdır. Dil önermelerden oluşur. Önermeler adlardan oluşur. Adlar önermeleri oluşturmak için bir araya getirilir. Her ad bir nesneyi temsil eder. Tümcenin ögeleri olan adlar, nesneleri temsil ettiği ve tümce içindeki adlar arasındaki ilişki, adların temsil ettiği nesnelerin olası düzenlemesini temsil ettiği ölçüde tümce olası bir durumu temsil eder. Bu

¹³⁶ Gilbert Ryle, *Ludwig Wittgenstein*, s.6

¹³⁷ Soykan, *Felsefe ve Dil*, s.17

sayede tümceler olası durumun resmini yapar. Resim Kuramına göre dil dünyanın mantıksal yapısını resmeder.

Wittgenstein'in felsefi düşünceleri değıştikçe Resim Kuramının temelini oluşturan düşünceleri de değışmiştir. Felsefi Soruşturmalar ile birlikte dilin dünyayı resmetmesi geçerliliğini yitirerek dilin dünyayı temsil etme yeteneğinin olmadığı anlaşıldı. Dil ve dünya arasındaki resim ilişkisinin olmadığı anlaşıldı. Felsefi Soruşturmalar'da adlar ve nesneler arasındaki ilişki basit bir mesele olarak görölmeye başlandı.¹³⁸ Dilin oluşturunca ögesi olan ad ile dünyanın oluşturunca ögesi olan nesnenin karşılıklı konumlarının resim ortaya çıkaramayacağını düşünmeye başladı. Felsefi Soruşturmalar'ın dil ile dünya ve dilin ögeleri ile dünyanın ögeleri arasındaki temsil ilişkisini reddetmesi Resim Kuramını geçerliliğini yitirmesine neden olur.

Wittgenstein'in Resim Kuramından kuşku duyması nedeniyle onu reddetmesine neden olan sebep şu olaydır;

Wittgenstein felsefe tartıştığı Piero Sraffa'ya Wittgenstein tümcenin tasvir ettiğı olguyla aynı mantıksal biçime sahip olduğunu savunurken Sraffa Napolilelerin küçümseme ifade etmek için kullandıkları bir jest yaptı ve Wittgenstein'a bunun mantıksal biçimin ne olduğunu sordu. Wittgenstein bir olgunun mantıksal bir biçime sahip olan inancının hatalı olduğunu fark etmesini sağlayan soru buydu. Wittgenstein'ın kendi anılarına göre, bir olgunun mantıksal bir biçime sahip olabileceğine olan inancının savunulamaz olduğunu fark etmesini sağlayan bu soruydu.¹³⁹

Resim Kuramının reddedilmesi Tractatus'ta öne sürölen bütün teorilerin temelini sarsar. Göröleceğı gibi Tractatus'tan Felsefi Araştırmalar'a uzanan kesintisiz bir çizgi yoktur; iki kitap arasında mantıksal bir sıra yok, aksine mantıksal bir boşluk var.¹⁴⁰ Felsefi Soruşturmalar Tractatus'a yönelttiğı eleştirilerden daha derin bir etkiye sahiptir. Felsefe tarihine yeni bir bakış açısı getirir. Bunu sadece Tractatus'a yönelttiğı eleştiriler ile gerçekleştirmiyor.

¹³⁸ Kenny, *Wittgenstein*, s.126 ve 127.

¹³⁹Justus Hartnack, a.g.e s.62.

¹⁴⁰ Hartnack, *Wittgenstein and Modern Philosophy*, s. 62.

Tractatus'ta dil, temsil teorisi olarak kabul ediyordu. Felsefi Soruşturmalar ise dili temsil teorisi olarak ele almak yerine, insanların yaşam biçimlerinde dili nasıl kullanıldığına odaklanıyordu. Bu bakış açısıyla dili yaşam biçiminden ayrı olarak görmemiz engellenmiştir. Tüm bunlar dil oyunları kavramının keşfedilmesine yol açtı.

Felsefi Soruşturmalar dil oyunu kavramıyla dilin yaşamdan soyutlanarak oluşturulan temsil teorisine karşı çıkmıştır. Bir başka ifadeyle Felsefi Soruşturmalar dil oyunu kavramı ile Tractatus'ta yer alan resim kuramını eleştirmiştir. Felsefi Soruşturmalar'a göre dilin kullanıldığı yaşamdan soyutlama eğilimi dilin gerçek işlevinin görülememesine neden olmaktadır. Dil oyunu kavramı, dilin gerçekte anlam kazandığı yere bakmamızı sağlar. Dil oyunu Felsefi Soruşturmalar'ın dil anlayışının temelini oluşturur.

Wittgenstein Felsefi Soruşturmalar'da ortaya koyduğu dili açıklarken eski sokakların eklenip ve var olanların sürekli olarak değiştirildiği bir şehirle karşılaştırarak açıklar. "Dilimiz eski bir kent gibi görülebilir: Küçük cadde ve meydanlardan, eski ve yeni evlerden, çeşitli dönemlerden ilavelerle evlerden bir labirent; ve bu, düzenli sokaklar ve aynı tarz evlerle çok sayıdaki yeni kasabalarla çevrilidir."¹⁴¹ Bu düşünce dilin sürekli değişen ve gelişen bir yapı olduğunu vurgular. Dil insanlar tarafından belirlenen ve sürekli olarak değişen bir araçtır.

Tractatus yüzeysel olarak Augustinus'un dil anlayışının bir versiyonunu sunar.¹⁴² "Ad nesne anlamına gelir nesne onun anlamıdır. Her nerme, temel önermelerin bir doğruluk işlevidir"¹⁴³, yani onlar mantıksal yapı aracılığıyla oluşturulur ve bu sayede temel tümceler oluşur. Temel nerme adların bağlantısıdır. Analiz farklılığına rağmen, mümkün olan her dilin Augustinus'un dil modeliyle gizli bir uyum içinde olduğunu gösterir.¹⁴⁴

Tractatus eserinde anlam ad ve nesne arasındaki yönletimsel ilişki sonucunda ortaya çıkar. Tractatus'a göre, bir ad bir şeyi temsil eder. Adın ne

¹⁴¹ Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar*, 12

¹⁴² Baker and Hacker, a.g.e, s. 25.

¹⁴³ Wittgenstein, Tractatus, 5.

¹⁴⁴ Baker and Hacker, a.g.e, s. 25

anlama geldiğini anlamak için onun temsil ettiği nesnenin ne anlama geldiğini sormak gerekir. Örnek vermek gerekirse elma adı elma ağacında yetişen meyvenin adıdır ve elma adının anlamı da bu meyvedir.¹⁴⁵

Felsefi Soruşturmalar eserinde anlam ad ve nesne arasındaki yönletimsel ilişki sonucunda ortaya çıkamaz. Anlam, adın temsil ettiği nesne değildir. Nesne adın anlamı olarak görülürse, adın karşılığı ile adın taşıyıcısı karıştırılmış olur.

Felsefi Soruşturmalar'da adın taşıyıcının yok olabileceği fakat adın anlamının yok olmayacağı ifade edilmiştir. Felsefi Soruşturmalar'da adın anlamı onun kullanımını ve bazı durumlarda adın anlamı taşıyıcısına işaret edilerek açıklanabilir.¹⁴⁶ Örnek vermek gerekirse “bu” kelimesi söylendiğinde bu taşıyıcısız olamaz.¹⁴⁷ “Bu” bir ad değildir bu nedenle taşıyıcısı olmadan kullanılması mümkün değildir.¹⁴⁸

Tractatus'ta anlamlı bir cümlemin resim olduğu düşüncesi vardır. Felsefi Soruşturmalar'da anlamı bir cümlemin resim olduğu düşüncesi terk edilir. Felsefi Soruşturmalar'a göre bir cümlemin anlamı, cümlemin söylendiği yaşam biçiminde ve ait olduğu dil oyununda ortaya çıkar. Bu anlam değişikliğiyle birlikte cümlemin anlamının resim olduğu anlayışından, yaşam biçimine dönüşmüştür.

Felsefi Soruşturmalar'da anlama ulaşmak için insanların, kültürlerin ve toplulukların kelimeleri, cümleleri nasıl kullandıklarına bakmamız gerektiği vurgulanmaktadır. Çünkü anlam kamusal ve sosyal bir olgudur.¹⁴⁹ Anlama ulaşmak için kelimenin ne anlama geldiği sorusu yerine kelimenin nasıl kullanıldığı sorulmalıdır.

Tractatus'a göre felsefi sorunlar anlamlı dile yöneltilecek olan mantıksal analizle çözülür. Felsefi Soruşturmalar'a göre felsefi sorunlar mantıksal analizle çözülemez. Felsefi sorunların yaşam biçimlerinden bağımsız olarak ele alınamayacağı ve çözülemeyeceği düşüncesi hâkim olur.

¹⁴⁵ Hartnack, Wittgenstein and Modern Philosophy, s.63

¹⁴⁶ Wittgenstein; Felsefi Soruşturmalar, s.21

¹⁴⁷ Wittgenstein; Felsefi Soruşturmalar, s.22

¹⁴⁸ Soykan, Felsefe Ve Dil Wittgenstein Üzerine Bir Araştırma, s.94

¹⁴⁹ Michael O' Sullivan, *An Analysis of Ludwig Wittgenstein's Philosophical Investigations*, 2017, s.11

Tractatus'un ana temalarından biri dilin sınırlarıdır. Wittgenstein Tractatus'un önsözünde amacının düşünceye bir sınır çizmek olduğu ifade eder. Sınırın sadece dilin içinde çizilebileceği vurgulanır. Dilin sınırı aynı zamanda dünyanın da sınırıdır. Anamlı dilin ifade edebileceği şeylerin bir sınırı vardır. Her şey anlamlı dil ile ifade edilmez. Felsefi Soruşturmalar'da ise dilin rica etme, itaat etmek, emir vermek gibi farklı kullanımlarının olduğunun farkına varılır.¹⁵⁰ Bu farkındalık dilin sınırını ortadan kaldırdı.

Tractatus ve Felsefi Soruşturmalar eserlerinde gündelik dil hakkındaki düşünceler birbirlerine karşıttır. Tractatus'ta gündelik dilin kullanımının felsefi sorunları ortaya çıkardığı düşünülür. Gündelik dil insan yapısının karmaşıklığına benzetilmektedir.¹⁵¹ Tıpkı insan yapısının karmaşıklığı gibi gündelik dilde karmaşık bir yapıya sahiptir. Gündelik dilin karmaşası felsefeye yansiyarak felsefi sorunların ortaya çıkmasına neden oluyor. Gündelik dilin karmaşası dilin mantığını anlamamıza engel olur.

Tractatus'ta gündelik dildeki karmaşıklıkların felsefi sorunlara neden olmasını önlemek için ideal dil geliştirildi. İdeal dil sadece anlamlı önermelerin yer aldığı dildir. Felsefi Soruşturmalar'da ideal dil anlayışının mümkün olmayacağı anlaşılır. Felsefi Soruşturmalar'da ideal dil anlayışı Tractatus eserinin yanlışlarından biri olarak kabul edilir. .

Felsefi Soruşturmalar'da gündelik dil felsefenin içinde önemli bir yer edinmiştir. Çünkü ifade ettiklerimizi açıklığa kavuşturan mantık değil, dili kullandığımız yaşam biçimidir. Gündelik dilin felsefenin içerisine girmesi ile felsefe yaşamın içinde kendisine yer bulmuştur. Felsefi Soruşturmalar'da sözcükler metafiziksel alandan çıkarılarak gündelik dile geri getirildi.¹⁵² Gündelik dil doğru kullanıldığında felsefi ifadeler için mümkün olabilecek en iyi dil olduğunu düşünülmeye başladı.

Felsefi Soruşturmalar'dan farklı olarak Tractatus eserinde felsefeyi yaşamın akışına geri getirme düşüncesi yoktur. Tractatus'ta felsefeyi yaşamın akışına geri getirme düşüncesinin olmayışı iki eser arasındaki

¹⁵⁰ Wittgenstein, Felsefi Soruşturmalar, s.14

¹⁵¹ Wittgenstein, Tractatus, 4.002

¹⁵² Wittgenstein, Felsefi Soruşturmalar, s. 68

farklılardan biridir. Felsefi Soruşturmalar dilin nasıl işlediğini ele alarak felsefede ortaya çıkan sorunları çözmeye çalışmaktadır. Felsefi sorunları çözölerek yaşam ve felsefe arasındaki sınır yok olacak. Felsefe ve yaşam bir araya gelecektir.

Tractatus eserinde dilin ve dűnyanın ögeleri yalın ve birleşik olarak adlandırılır. Dűnyanın ögeleri arasında olan olgu ve olgu bağlamları bileşiktir. Dűnyanın oluşturucu ögesi olan töz yalındır. Dilin ögeleri arasında olan tümce ve temel cümle bileşiktir. Dilin oluşturucu ögesi olan ad yalındır. Felsefi Soruřturmalar'da ise yalın veya bileşik şeyler yoktur. Çünkü basit ve karmaşık terimleri mutlak değil, göreceli kavramlardır.¹⁵³

Tractatus ve Felsefi Soruşturmalar eserinde birbirine karşıt fikirler yer almakla beraber hem fikir oldukları konularda vardır. Bu konulardan biri metafiziktir. Hem Tractatus hem de Felsefi Soruşturmalar eserinde metafiziğe olan yaklaşım aynıdır. Metafiziğin felsefe içinde değil, dışında konumlanması gerektiğini savunurlar. Tractatus'ta metafizik dilin sınırlarının aşıldığı ve sesiz kalınması gereken yerde konuşmaya devam edildiğinde ortaya çıkar. Felsefi Soruşturmalar'da metafizik gündelik dilin sınırlarının aşıldığı zaman ortaya çıkar.¹⁵⁴

Tractatus ve Felsefi Soruřturmalar'da metafizik tümceler anlam dışı olarak adlandırılmaktadır. Tractatus eserinde anlamlı dilin ifade edemeyeceği şeyler anlam dışı kabul edilir. Anlamlı dilin ifade edemeyeceği metafizikte anlam dışıdır. Felsefi Soruřturmalar'da ise gündelik dilin sınırı aştığı için metafizik tümceler anlam dışıdır. Metafizik felsefenin içinde yer aldığı zaman felsefi sorunlar oluşur. Her ne kadar Tractatus eserinde metafizik felsefenin dışında konumlandırılmış olsa da Tractatus'un metafiziksel bir yönü vardır. Tractatus'un metafiziksel yönü dil ile dűnya arasında kurulan mantıksal ilişkide ortaya çıkar.¹⁵⁵

Tractatus'a göre felsefe anlamlı tümcelerin ifadelerini açıklama etkinliğidir. Felsefe açıklayıcı bir etkinlik olarak bilgi verme amacı

¹⁵³ P. M. S. Hacker, *Wittgenstein's Place in Twentieth-century Analytic Philosophy*, John Wiley & Sons, 196, s.99

¹⁵⁴ Soykan, Felsefe ve Dil, s.18

¹⁵⁵ akmak, Cengiz, "Wittgenstein'da Dil ve Felsefe İlişkisi", *Felsefe Arkivi*, (1997), s. 148

taşınamaktadır. Felsefeyi diğer disiplinlerden ayıran özelliği, bilgi verme amacı taşınamasıdır. Felsefe yeni bilgiler sunmak yerine mevcut bilgiyi aydınlatma amacı taşır. Wittgenstein, felsefenin Tanrı'nın varlığı, ruhun ölümsüzlüğü gibi konuları kanıtlama amacından uzaklaşması gerektiğini düşünüyordu.¹⁵⁶

Felsefi Soruşturmalarda “felsefe her şeyi yalnızca ortaya koyar; hiçbir şeyi açıklamaz, hiçbir sonuç çıkarmaz”¹⁵⁷ Felsefi Soruşturmalarda Tractatus’tan farklı olarak açıklamanın yerini betimleme alır.¹⁵⁸ Wittgenstein’ın Tractatus ve Felsefi Soruşturmalar eserinde felsefeye yönelik yaklaşımın en belirgin farkı budur. Tractatus’ta felsefeyi açıklama Soruşturmalarda felsefeyi betimleme olarak ifade etmesi felsefeyi nasıl ele aldığının göstergesidir.

Tractatus eserinde Resim Kuramı Felsefi Soruşturmalarda ise dil oyunları ve yaşam biçimleri Wittgenstein’ın felsefeye olan yaklaşımını görmemize imkan sağlamaktadır. Bu nedenle Wittgenstein’ın dil anlayışını ve felsefe olan yaklaşımını birbirinden ayrı olarak ele almak mümkün değildir.

Tractatus ve Felsefi Soruşturmalar eserlerinde felsefi sorunların ortaya çıkma nedeni aynıdır. Tractatus ve Felsefi Soruşturmalar eserlerinde felsefede ortaya çıkan sorunların nedeni dilin yanlış anlaşılmasıdır.¹⁵⁹ Felsefede meydana gelen sorunların kaynağı dil olduğu felsefi sorunların çözümü de dil olmalıdır.¹⁶⁰ Felsefi sorunlar dilsel sorunlar olduğu için dilsel sorunları çözersek felsefi sorunları çözmüş oluruz. Tractatus ve Soruşturmalar felsefede ortaya çıkan sorunlar için yeni teoriler ve yeni kuramlar üretmemiz gerektiğini ifade ederler.¹⁶¹ Çünkü felsefi sorunlar dilin yanlış anlaşılmasından kaynaklanmaktadır, bu nedenle dile odaklanmalıyız.

Wittgenstein Tractatus eserinde pek çok felsefi sorunlarını çözdüğünü düşünmüştür. Bu nedenle felsefede çözülecek bir sorun olmadığını

¹⁵⁶ Kenny, Wittgenstein, s.267

¹⁵⁷ Wittgenstein; Felsefi Soruşturmalar, s. 42

¹⁵⁸ Wittgenstein; Felsefi Soruşturmalar, s. 4.

¹⁵⁹ Tractatus, 11

¹⁶⁰ Wittgenstein; Felsefi Soruşturmalar, 40

¹⁶¹ Wittgenstein; Felsefi Soruşturmalar, s.40

savunmuştur. Bu görüşe göre sorunların ortadan kalkması ile felsefede söylenecek söz kalmamıştır. Ancak Felsefi Soruşturmalar eserine göre hala çözülememiş felsefi sorunlar vardır. Felsefi Soruşturmalar'a göre dildeki çeşitlilik felsefi sorunlara da yansımaktadır. Dilin çeşitliliği, felsefi sorunların da çeşitlilik göstermesine neden olur. Dil var olduğu sürece felsefi sorunlar da ortaya çıkmaya devam edecektir.

3.1. Felsefi Soruşturmalar

1953 yılında yayınlanan Felsefi Soruşturmalar eseri yirminci yüzyılın en önemli felsefi eserlerinden biri olarak kabul edilir. Wittgenstein birinci döneminin eseri olan *Tractatus* adlı kitabında özgün felsefi fikirler ortaya koymuştur. İkinci döneminin eseri olan Felsefi Soruşturmalar'da fikirlerini değiştirerek felsefeye çok farklı bir yaklaşım getirdi ve birçok kişi Felsefi Soruşturmaları en iyi eseri olarak görüyor.¹⁶²

Felsefi Soruşturmalar felsefe tarihinde yeni bir sayfa açıyor. Bunu sadece *Tractatus*'a yönelttiği eleştiriler ile gerçekleştirmemiştir. Soruşturmalar özgün bir kitaptır. Soruşturmalar herhangi bir felsefi geleneğin içinde yer almamaktadır. Felsefi Soruşturmalar'ın felsefede atası yoktur.¹⁶³

Wittgenstein Felsefi Soruşturmalar'da tek bir teori üzerine odaklanmamıştır. Bunun yerine birden fazla teori geliştirmiştir. Bu teorilerden en önemlisi dil ile ilgili teorilerdir. Felsefi sorunların dilin karmaşık kullanımlarından kaynaklandığı ifade edilmiştir. Bu sorunların çözmenin yolu yeni teoriler etmek değildir. Sorunları çözmenin yolu dilin nasıl kullanıldığını açıklığa kavuşturmadır.

Felsefi Soruşturmalar dil felsefesi ve felsefi psikolojisi olmak üzere iki ana konuyla ilgilidir:¹⁶⁴ Wittgenstein'in bu konulara ele alış şekli diğer filozoflardan farklıdır. Wittgenstein'in ilgilendiği konuları ele alış şekli Soruşturmalar'ın anlaşılmasını zorlaştırıyor. Bu zorluk onun üslubunun teknik veya soyut olmasından değil, daha ziyade kitabın üslubundan

¹⁶² Sullivan, *An Analysis of Ludwig Wittgenstein's Philosophical Investigations*, s. 10

¹⁶³ Norman Malcolm, *Ludwig Wittgenstein A Memoir*, Oxford University Press, U.S.A, 2001, s.15

¹⁶⁴ McGinn, a.g.e, s.9

Wittgenstein'in yönteminin ne olduğunu ya da nasıl çalışması gerektiğini görmenin mümkün olmamasından kaynaklanıyor.¹⁶⁵ Bu nedenle Wittgenstein'in Felsefi Soruşturmalar'da izlediği yöntemi anlamak kitabı anlamamanın yoludur.

Wittgenstein belirli bir kavramla bağlantılı olarak ortaya çıkan felsefi yanlış anlaşılımları sis olarak adlandırır.¹⁶⁶ Sis'in ortaya çıkmasına nedeni kavramların nasıl işlediği konusunda net bir görüşe sahip olmamızdır. Dilin kullanımlarının açıklığa kavuşturulması sonucunda felsefi sorunların çözüleceğini ifade eder. Bu araştırma türü dilbilgisi araştırma olarak adlandırmaktadır.

Wittgenstein, dilbilgisi araştırmasını felsefesinin merkezine yerleştirmişti. Felsefi Soruşturmalar'da dilbilgisi felsefi karışıklığının hem teşhisinde hem de tedavi edilmesinde yardımcı olduğu ifade edilir. Wittgenstein dilbilgisi kelimesini geleneksel felsefeden farklı bir anlamda kullanır. Dilbilgisi kavramını, dilin işaret sisteminden ziyade dili kullanma pratiğimizin yapısıyla ilgili bir alan olarak kabul eder.¹⁶⁷ Kavramların dilbilgisini açıklamak için sözcüklerin çeşitli kullanımlarına vurgu yapıyor. Bu kavramların dilbilgisini anlamamızı ve farklı kullanımları ayırt etmemize yardımcı olur. Kelimelerin işlevlerini tahmin etmek yerine, kullanımlarına dikkat etmemiz gerektiğini belirtir.¹⁶⁸

Felsefi Soruşturmalar bizim yeni teoriler inşa etmemizi veya açıklamalar getirilmemizi istemiyor.¹⁶⁹ Bunun yerine bizi dili incelemeye yönlendirir. Çünkü felsefi sorunların ortaya çıkmasının nedeni dilin mantığının yanlış anlaşılmasıdır.¹⁷⁰ Bu sorunlar, deneysel değil, dilin işleyişinin incelenmesi sayesinde çözülebilecek yanlış anlamalardır.¹⁷¹ Wittgenstein'a göre dil hem felsefi soruların kaynağı hem de sorunların çözümüdür.¹⁷² Felsefe, anlığımızın dilimizin araçlarıyla büyülenmesine

¹⁶⁵ McGinn, a.g.e, s.9

¹⁶⁶ Wittgenstein; Felsefi Soruşturmalar, s.8

¹⁶⁷ McGinn, a.g.e, s.15

¹⁶⁸ Wittgenstein; Felsefi Soruşturmalar, s.81

¹⁶⁹ Wittgenstein; Felsefi Soruşturmalar, s.40

¹⁷⁰ Wittgenstein, Felsefi Soruşturmalar, s.37.

¹⁷¹ Wittgenstein, Felsefi Soruşturmalar, s. 40

¹⁷² McGinn, a.g.e, s. 12

karşı bir mücadeledir.¹⁷³ Bu nedenle dilin yanıltıcılığından kaçınmalı ve dilin gerçek işleyişine odaklanmalıyız.

Wittgenstein Tractatus'ta bir benzerini gördüğümüz yönletimsel ilişkiye Augustinus örneği ile eleştiride bulunur. Wittgenstein'in Soruşturmalar'a Augustinus'tan alıntıyla başlaması onun felsefi yönleri hakkında ipucu vermektedir. Wittgenstein, MS 4. yüzyılda yazılmış olan Augustinus'un İtirafı'ndan bir pasaj kullanarak isim ve nesne arasındaki ilişkinin tarihselliğine vurgu yapar.¹⁷⁴

Wittgenstein'in Augustinus'tan kullandığı ilk paragrafta karşı tepkisi dilin özüne yönelik görüşe odaklanmaktadır. Wittgenstein bu görüşü özetlerken dilin temsil ettiği nesneyle ilişkilendirilmesiyle anlam verilen işaret sistemi olarak resme odaklanır.

*“Bana öyle geliyor ki bu sözler bize insan dilinin özünün belirli bir resmini sunuyor. Yani şunu: Dildeki sözcükler nesneleri adlandırır—tümceler böyle adlandırılışların bağlantıdır. Dilin bu resminde şu fikrin köklerini buluruz: Her sözcüğün bir karşılığı vardır. Bu karşılık sözcüğe eşlenmiştir; sözcüğün yerini tuttuğu nesnedir.”*¹⁷⁵

3.2. Dil Oyunları

Felsefi Soruşturmalar'ın önemli kavramlarından biri dil oyunudur. Wittgenstein dil oyununun ifade ettiği anlamı; “dil ile dilin iç içe örülü olduğu etkinlikler bütününe dil-oyunu diyeceğim” şeklinde açıklar.¹⁷⁶ “Bir şeye dil oyunu denmesi için o şeyin bir dil kullanımı veya dili kullanımı ile birlikte, bu kullanımda bir rol olan herhangi bir etkinlik olması gerekir.”¹⁷⁷ Bir dil oyunundan bahsetmek istiyorsak birden fazla sözcüğün kullanımına ihtiyaç vardır. Sözcüklerin bir arada olması, eylem veya buyruk ifade etmesi sonucunda dil oyunu meydana gelir.¹⁷⁸ Kitap okumak, masal anlatmak, yaşanan bir olayın anlatılması, iskambil, satarım-bal satarım, tıp yağ gibi çocuk oyunları dil oyunlarına örnektir.¹⁷⁹

¹⁷³ Wittgenstein; Felsefi Soruşturmalar, s.40

¹⁷⁴ McGinn, a.g.e, s.10

¹⁷⁵ Wittgenstein; Felsefi Soruşturmalar, s.7

¹⁷⁶ Wittgenstein; Felsefi Soruşturmalar, s.26

¹⁷⁷ Soykan, Felsefe Ve Dil, İstanbul; Bilge Kültür Sanat, 2016, s.100

¹⁷⁸ Soykan, a.g.e, s.100

¹⁷⁹ Soykan, Felsefe Ve Dil, s.98

Dilin tek bir kullanımı yoktur. Dildeki çeşitlilik beraberinde dil oyunlarındaki çeşitliliği meydana getirir. Her bir dil oyununun kendine ait sınırları olsa da bu sınırı, bütün dil oyunlarını kapsayan sınır olarak göremeyiz. Bundan dolayı bütün dil oyunlarını tek bir sınır içerisinde ele alamayız.

Dil oyunlarındaki çeşitlilik devamlılık gösterir. Dil oyunlarındaki çeşitlilik sayesinde yeni dil oyunları ortaya çıkar. Yeni dil oyunları eski dil oyunlarına göre farklı olabilir. Aynı zamanda yeni dil oyunları eski dil oyunlarının unutulmasına sebep olur.¹⁸⁰ Bahsedilen değişim ancak canlı bir dilde kendine yer bulur. Dilde ki canlılıktan dolayı sürekli değişebilen bir oyunundan bahsedebiliriz.

Dil oyunlarındaki çeşitlilik alet kutusuna benzetilmektedir. Testere, çekiç, tornavida, tutkal tıpkı bu nesnelerin çeşitliliği gibi sözcüklerin işlevleri de çeşitlidir.¹⁸¹ Bahsedilen aletlerin kullanım alanları farklıdır. Bir aletin işlevini diğer alet yerine getiremez. Alet kutusundaki aletlerin işlevlerinin amacının farklı olması gibi dil oyunları da birbirinden farklıdır. Farklı aletler gibi dilin kullanımı da bizi farklı sonuçlara götürecektir. Her bir dil oyununun ifade ettiği anlam farklıdır. Bundan dolayı tek bir dil oyunundan bahsedilemez.

Felsefi Soruşturmalarda dil oyunlarının çeşitliliği şu şekilde açıklanmıştır:

1. *“Emretmek ve emir uyarınca eylemde bulunmak*
2. *Bir nesnenin görünüşünü ya da boyutlarını betimlemek*
3. *Betime (çizime) dayanarak bir nesne üretmek*
4. *Bir olayı bildirmek*
5. *Bir olay hakkında tahminler yürütmek*
6. *Bir hipotez ortaya atmak ve bunu sınamak*
7. *Bir deneyin sonuçlarını tablo ve çizelgelerle sergilemek*
8. *Bir öykü uydurmak; bunu okumak*
9. *Tiyatro oyunu oynamak*
10. *Tekerleme söylemek*
11. *Bilmece yanıtlamak*

¹⁸⁰ Wittgenstein; Felsefi Soruşturmalar, s.32

¹⁸¹ Wittgenstein; Felsefi Soruşturmalar, s.27

12. Şaka yapmak; fıkra anlatmak

13. Uygulamalı aritmetik problemi çözmek

14. Bir dilden diğerine çeviri yapmak

15. Rica etmek, teşekkür etmek, sövmek, selamlamak, dua etmek”¹⁸²

Dil oyunlarındaki çeşitlilik sözcüklerin kullanımında da kendini gösterir. “Bir sözcük yüksek sesle düşünme için; bir sözcük kişinin hayalinde kendi kendisiyle konuşurken düşünmesi için; bir sözcük, zihinde şu ya da bu şeyin uçtuğu ama sonradan güvenli bir yanıt verebileceğimiz bir duraksama için.”¹⁸³ Fakat “gündelik dil-oyunlarımızın tümünün muazzam çeşitliliğinin bilincine varamayız, çünkü dilimizin giysileri hepsini birbirinin aynı kılar.”¹⁸⁴

Felsefi Soruşturmalar eserinde dil oyunu kavramı ile dilde kelimelerin bir araya gelme şeklini belirleyen öngörülebilir bir yapıya duyulan ihtiyaç ve kullanımda esneklik ihtiyacının uzlaştırmaya çalışmıştır.¹⁸⁵ Bu yapı dinamik ve esnek olmalıdır. Dil oyunu hem dilde öngörülebilir yapıyı hem de yeni veya beklenmedik olağan dışı durumlar hakkında konuşmamızı sağlayan esnekliği sağlar.¹⁸⁶

Felsefi Soruşturmalar Augustinus örneğinden yola çıkarak çocukların ana dillerini öğrenmelerine yardımcı olan oyunları ilkel bir dil oyunu olarak adlandırılır. Bu dil oyunu inşaat ustası ve kalfası arasındaki anlaşmadan yola çıkarak anlatılır. İnşaat ustası yaptığı bina için gerekli olan malzemeleri kalfasına öğretir. Bu sözcükler küp, sütun, plaka ve kirişten oluşur. İnşaat ustası ihtiyaç duyduğu malzemeleri dile getirir. Kalfa inşaat ustasının dile getirdiği malzemeyi ustasına verir. Kalfa böylece inşaat ustasının buyruğunu yerine getirir.¹⁸⁷ Wittgenstein’a göre bu betimleme dilin genel bir tanımı değildir. Bu betimle bir “anlaşma sistemidir.”¹⁸⁸ İlkel olan dilin betimlemesi bütün bir dil anlayışını kapsamaz. Buradaki ilkel düşüncüyü dili bir dilden

¹⁸² Wittgenstein; Felsefi Soruşturmalar, s.32

¹⁸³ Wittgenstein, Zettel, s.46

¹⁸⁴ Wittgenstein; Felsefi Soruşturmalar, s.244

¹⁸⁵ David Blair, *Wittgenstein Language And Information 'Back to the Rough Ground*, Springer, 2006, s.80

¹⁸⁶ Blair ,a.g.e, s.80

¹⁸⁷ Wittgenstein; Felsefi Soruşturmalar, s.24.

¹⁸⁸ Wittgenstein; Felsefi Soruşturmalar, s.24.

ayırır kıstas olarak, ilkel düşüncenin konuşmaya eşlik eden düşünme olmaması gösterilir.¹⁸⁹

Usta ile kalfa arasındaki dil oyununda plaka kelimesinin ifade edilmesiyle birlikte sözcükle nesnenin tespiti gerçekleşir. Kalfa plaka kelimesini doğru bir şekilde tespit edebildiği için dil oyununa katılabilir. Bu tespit kalfaya önceden öğretilmiştir. Farklı nesnelerin adları öğrenilerek dil oyununda ustalaşılır.

Çocuklara sözcüklerin anlamlarını öğretiriz. Çocuklar sözcüklerin anlamını öğrendiklerinde nesnelere doğru yönelirler. Dili öğretecek olan kişi nesnelere gösterir. Çocuk gösterilen nesneye dikkatini verir. Öğretici nesnenin karşılık geldiği sözcüğü ifade eder. Bu süreç çocuğun nesnenin adını öğrenene kadar devam eder. Bu şekilde bir öğretim modeli “işaret ederek öğretimi” olarak adlandırılmaktadır.¹⁹⁰ Çocuğun dili işaret ederek öğrenme süreci bir dil oyunudur. Bu tanım doğrultusundaki dil oyunu ilkel bir dilin ilkel bir dil oyunudur.¹⁹¹

Çocukların öğrendiği “dil öğrenim, değil açıklamadır.”¹⁹² “Bunun adı ne? Sorusunu sormaya yönelik olarak yetiştirilmiş, eğitilmişiz.”¹⁹³ Daha önce dildeki sözcükler ile ilgili hiçbir bilgisi olmayan çocuk dilin öğreniminde neden diye bir soruya yönelmez. Sözcüklerin ifade ettikleri anlamının nedenini araştırmaz. Çocuk öğretici tarafından öğretilen sözcüklerin anlamını kabul eder. Yeni adlar yeni dil oyunlarını meydana getirir. Bu sürecimiz çocuğun dili öğrenme süreci ile aynıdır. Bu betimleme sonucunda ad ile adlandırılan arasındaki bağın nasıl olduğu sorusunun cevabıdır.

İlkel bir dil oyununda sonra gelişmiş bir dil oyununun tanımı yapılır. İlkel dil oyununa küp, sütun, plaka ve giriş sözcüklerine eklemeler yapılır. İlkel bir dile göre gelişmiş dil tanımı şu şekildedir:

“Şimdi bu dil, “küp”, “sütun” v.s. gibi dört sözcüğün yanı sıra elma satıcısının sayı sıfatlarını kullandığı şekilde kullanılan bir sözcük dizisi (bu, alfabedeki harf dizisi olabilir); ayrıca elle gösterme

¹⁸⁹ Wittgenstein, Zettel, s.41.

¹⁹⁰ Wittgenstein; Felsefi Soruşturmalar, s.25

¹⁹¹ Wittgenstein; Felsefi Soruşturmalar, s. 25

¹⁹² Wittgenstein; Felsefi Soruşturmalar, s. 25

¹⁹³ Wittgenstein; Felsefi Soruşturmalar, s. 34

hareketiyle bağlantılı olarak kullanılan iki sözcük ki bunlar da (amaçları yaklaşık olarak belli olduğu için) “şuraya” ve “bu” olabilir; son olarak da belli sayıda renk örnekleri içersin. A şu tür bir emir verir: “d-plaka-şuraya.” Bu sırada kalfasına bir renk örneği gösterir ve “şuraya” sözcüğünü söylerken inşaat alanında bir yere işaret eder. B, plaka yığınınındaki o renk plakalardan, d harfine varana kadar alfabenin her harfi için bir tane alır ve A’nın belirttiği yere götürür. –Başka durumlarda A, “bu-şuraya” emri verir. “Bu” derken de bir taşla işaret eder. vs.”¹⁹⁴

Örnekte de belirtildiği gibi ilkel bir dile sayı, jestler ve renkler eklenmiştir. Bu tür eklemeler dilin alanının gelişmesine sebep oldu. İlkel bir dilden gelişmiş bir dilin nasıl olabileceğinin sorusuna cevap vermiş olduk. İlkel dili geliştirmeye çalıştığımız zaman karmaşayla karşılarız. Yeni karmaşalar yeni dil oyunlarını oluşturur.

Dil oyununu bilmeyen kişi, oyunun tanımını anlayamaz. Dil oyununu bilmeyen kişiye bir cümle söylediğim zaman, kişi bu cümlenin anlamının ne olduğunu bilemez. Dil oyununu bilmeyen kişiye bu dil oyunu öğretilir.¹⁹⁵ Herhangi bir oyunu bilmek oyunun kuralını bilmeye bağlıdır. Kişi oyunu oynayabildiği zaman oyunu anlamıştır.¹⁹⁶ Dil oyununu bilen kişi o oyuna katılabilir. Dil oyununu bilen kişi bu oyunda ne anlatmak istenildiğini anlar.

Bir dil konuşan kişi birçok farklı dil oyunu oynar. Kelimelerin kullanımı, belirli bir bağlamda kullanılan dil oyununa göre değişir. Dilin kullanımı belirleyen kesin kurallar yoktur. Bir dil konuşanın ne anlatmak istediğini anlamak için hangi dil oyununu oynadığını anlamamız gereklidir.

Dil oyununda anlam ve kullanım arasındaki bağlantı kurulmuştur. Anlam için kullanıma bakmak gerekmektedir. Kelimelerin anlamlarını, tıpkı satranç oynamayı öğrendiğimiz gibi, onları nasıl kullanacağımızı öğrenerek öğreniriz.¹⁹⁷

Her sözcüğün ifade ettiği anlamı sabit bir anlam ile eşleştirmeye çalışmak dilin yanlış kullanımından doğan hatalardan biridir. Dil oyununa göre şekillenen sözcük ve ad ilişkisi vardır. Her bir dil oyunundaki sözcükler bulunduğu dil oyununa göre anlam kazanır. Dil oyunu değiştiğinde

¹⁹⁴ Wittgenstein; Felsefi Soruşturmalar, s.10

¹⁹⁵ Wittgenstein Zettel, s.121

¹⁹⁶ Monk, a.g.e, s.442

¹⁹⁷ Hans-Johann Glock, a.g.e, s.193,194

sözcüklerin ifade etmek istedikleri anlamlarda değişebilir. Anlama ulaşmak için dil oyunlarını anlamak gereklidir. .

Wittgenstein dil oyunlarının çeşitliliğini ve karmaşıklığını vurgular. Oyun kelimesi geniş bir anlamı sahiptir. Oyun olarak adlandırdığımız şeylerin ortak bir özelliği yoktur. Örneğin top oyunlarını düşünelim; bazıları tenis gibi karmaşık bir kural sistemine sahiptir; ancak topu ne kadar yükseğe atabileceğimizden ibaret olan bir oyunda vardır veya çocukların oynadığı topu atıp ardından koşma oyunu vardır. Bazı oyunlar rekabet içerirken bazıları ise rekabet içermez.¹⁹⁸ Bazı oyunlarda rekabet vardır, bazı oyunlarda yoktur. Bazılarının karmaşık kuralları vardır, bazılarının ise yoktur. Wittgenstein bütün oyunlarda ortak bir unsur oluşturan eğlence, rekabetçilik, kurallara uyma ve beceri gibi ortak özelliklerin var olduğunu reddediyordu.¹⁹⁹ Oyunlar arasında ortak bir özellik yerine benzerlik olduğunu ifade eder.

Wittgenstein dil oyunlarında bir sınıflandırmaya gitmez. Çünkü dil oyunlarını sınıflandırmak için dil oyunlarında ortak bir yapı gereklidir. Ancak dil oyunlarına örnek olarak verilen satranç, tavla gibi oyunlarda ortak bir yapıdan ziyade benzerlik ve akrabalıklar vardır. Wittgenstein dil oyunlarında oluşan benzerliği aile benzerliği olarak adlandırır.

Dil ve oyun arasındaki bir benzerlikte her ikisinin kurallara sahip olmasıdır. Ancak dilin kullanımı genellikle katı kurallara sahip değildir. Kelimelerin kullanılması her zaman kurallar tarafından sınırlandırılmaz. Örneğin düzenli olarak kaybolup tekrar görünen bir şeyin sandalye olarak adlandırılıp adlandırılmayacağını belirleyen kural yoktur.²⁰⁰ Aynı durum oyunlar için de geçerlidir. Teniste servis yapmadan önce topu ne kadar yüksek ya da ne kadar ne kadar şiddetli fırlatmamız gerektiği konusunda bir kural yoktur, yine de tenis her bir oyundur ve kurallara sahiptir.²⁰¹ Kural oyunun öğretilmesinde yardımcı olur. Oyunu öğrenen kişiye kural anlatılır

¹⁹⁸Wittgenstein; Felsefi Soruşturmalar, s.49

¹⁹⁹ Kenny, Wittgenstein, s.129

²⁰⁰ Wittgenstein; Felsefi Soruşturmalar, s. 54, 55

²⁰¹Wittgenstein; Felsefi Soruşturmalar, s.49

ve uygulama pratiği verilir. Oyunun öğretilmesinin diğer bir yolu oyunu öğrenen kişinin oyunun nasıl oynandığını izleyerek öğrenmesidir.²⁰²

Kuralların diğer bir özelliği kuralların tekrarlanabilir olmasıdır. Kurallar sadece bir defa değil birçok defa tekrarlanmaktadır. Bu sadece bir kişinin yaptığı veya insan hayatında bir defa yapılan bir şey değildir

Dil oyunlarının kendilerine ait özellikleri ve kuralları vardır. Her bir dil oyunu kendi özelliklerini ve kurallarını kendisi belirler. Dil oyunları belirlenen kurallar çerçevesinde oynanır. Bir dil oyununun özelliğini, kuralını ve sınırını başka bir dil oyununda bulamayabiliriz Bu bakımdan dil oyunları benzersizdir.

2.3 Yaşam Biçimleri

Felsefi Soruştırmalar'a göre dilin kullanımı yaşam biçiminin bir parçasıdır. Felsefi Soruştırmalar'da dilin temellerini toplumsal faaliyetlerin ve yaşam biçimlerinin değişen kalıplarını oluşturur. Bu bakış açısına göre, yaşam biçimi dil oyunlarının temelini oluşturur ve dil oyunu için bir ön koşul olarak kabul edilir.

Dil kültür içerisinde şekillenir. Kültür de yaşama biçiminin olduğu yerde var olur. İnsanlar da bu kültür içinde var olurlar. Dil oyunları yaşam biçimlerini etkiler. Yaşama biçimi dilin içerisinde gizlidir. Dili incelediğimiz zaman yaşama biçimine dair ipuçlarını bulabiliriz.

Bir sözcüğün anlamı yaşamın akışında ortaya çıkar. Sözcüğü sadece dilbilgisi kuralları içerisinde ele almak bize eksik bir anlam verecektir. Sözcüğün anlamına, dilbilgisi kurallarıyla birlikte toplumun kültürünü de dikkate alarak ulaşabiliriz.

Dil oyunu içinde oyunu göstermek oyunu öğretmek anlamına gelmez. Örneğin, satranç oyununda şahı göstermek, şahın nasıl kullanıldığını öğretmek değildir.²⁰³ şahın oyundaki rolünü açıklamak, diğer taşların rollerini anlatmak ve şahın biçimsel özelliklerini göstermek gerekir. Bu şekilde şahın satranç oyunundaki rolünü gösterebiliriz. Satranç oyununu yaşam biçimi olarak düşünürsek, şahı da sözcükler olarak düşünebiliriz.

²⁰²Wittgenstein; Felsefi Soruştırmalar, s. 26

²⁰³ Wittgenstein; Felsefi Soruştırmalar, s.35.

Sözcüklerin anlamı yaşam biçimi içinde şekillenir. Yaşam biçimini göz ardı edersek, sözcüklerin anlamını ve dil oyununu tam olarak kavrayamayız

Eğer bir aslan konuşabilseydi, onun ifade etmek istediği şeyleri anlamamız mümkün olmayabilirdi.²⁰⁴ Çünkü aslan ile insanın yaşama biçimleri ve dünya görüşleri birbirinden oldukça farklıdır. Wittgenstein’a göre kelime haznesi yeterli değildir. Çünkü aslanın yaşam biçimi ve dünya görüşü bizimkinden çok farklıdır. Diğer bir ifadeyle aslan ile farklı yaşam biçimlerine sahibiz. Bu nedenle anlaşma için ortak bir kelime haznesi yeterli değildir.

Dilini bilmediğimiz kişilerin konuştukları dil ile ne anlatmak istediklerini anlayamayız. Aynı zamanda dilini bilmediğimiz insanların kullandıkları jest ve mimiklerle de ne anlatmak istediklerini anlayamayız. “Çince jest ve mimikleri Çince cümlelerden daha iyi anlayamayız.”²⁰⁵ Dil gibi jest ve mimiklerde uzlaşma dayalıdır.²⁰⁶ Çünkü ifade edilmek istenen anlam yaşama biçiminden etkilenir. Sözler ve jestler arasındaki ilişki yaşam biçimlerinde ortaya çıkar.²⁰⁷ Jest ve mimikler kültürün öğeleridir. Anlamın kullanımda kendini ifade etmesi gibi, jest ve mimiklerde kendi kültürlerinde ifade alanı bulabilirler. Kullanımın amacı ortaya çıktığı zaman anlamın ifade ettiğini anlayabiliriz.

²⁰⁴ Wittgenstein; Felsefi Soruşturmalar, s.243.

²⁰⁵ Zettel, Wittgenstein, s.69.

²⁰⁶ Soykan, Felsefe Ve Dil, s.96.

²⁰⁷ Soykan, Felsefe Ve Dil, s.96.

SONUÇ

Bu çalışma Wittgenstein'in Tractatus ve Felsefi Soruşturmalar eserleri karşılaştırılarak dil anlayışının felsefeyi nasıl yönlendirdiğini ve temellendirdiğini açıklamaya çalışılmıştır. Wittgenstein felsefeye dil odaklı bir yaklaşım getirir. Bu düşünce Tractatus ve Felsefi Soruşturmalar eserlerinde değişikliğe uğramaz. Wittgenstein'in dile olan yaklaşımı aynı zamanda felsefeye olan yaklaşımını da yansıtır.

Wittgenstein'in birinci dönem eseri Tractatus olarak kabul edilir. Wittgenstein'in birinci dönem felsefi düşüncesinin şekillenmesinde Frege ve Russell'in etkisi büyüktür. Tractatus eserinde Frege ve Russell'in etkileri görülmektedir. Wittgenstein'in ikinci dönem eseri Felsefi Soruşturmalar'dır. Felsefi Soruşturmalar Tractatus'tan farklı olarak Russell ve Frege'nin etkileri görülmez. Felsefi Soruşturmalar felsefeye yeni bir bakış açısı kazandırıyor.

Tractatus eserinin ilk önermesinde dünyanın betimlenmesi yapılır. Dünyanın olguların toplamından oluştuğu ifade edilir. Dünyanın betimlemesine uygun olmayan her konu dünyanın dışında konumlandırılacaktır. Tanrı, etik, estetik ve değer dünyaya aşkın oldukları için dünyanın dışında konumlandırılmıştır.

Tractatus ve Felsefi Soruşturmalar eserlerinin metafiziğe olan yaklaşımı aynıdır. Tractatus ve Felsefi Soruşturmalar eserlerinde metafizik anlam dışı olarak adlandırılmaktadır. Ancak Tractatus ve Felsefi Soruşturmalar eserlerinde dilin yapısını ele alma şekilleri farklı olduğu için metafiziğin anlam dışı alma nedenleri de farklıdır. Tractatus'ta metafizik susulması gereken yerde konuşmaya devam etmeye çalışarak dilin ve dünyanın sınırlarını aşmaya çalışmaktır. Felsefi Soruşturmalar da metafizik gündelik dilin sınırlarını aşma çabasıdır. Wittgenstein Tractatus ve Felsefi Soruşturmalar eserlerinde metafiziği anlam dışı olduğu gerekçesiyle felsefenin dışında konumlandırmıştır. Metafizik dilde ve felsefede var olan karmaşanın nedenidir. Felsefede ortaya çıkan sorunların temelinde dildeki karmaşa yatar. Bu karmaşayı çözmek için felsefede ortaya çıkan sorunların

kaynağı olan dildeki karmaşıklığı ele almalıyız. Dildeki karmaşayı önlemek için metafiziği dünyadan dolayısıyla dilden uzak tutmalıyız.

Tractatus eserinin en önemli kavramlarından biri Resim Kuramıdır. Resim Kuramına göre dil dünyayı resmetmektedir. Dilin dünyayı resmedebilmesi için ortak mantıksal yapıya sahip olmaları gerekir. Ortak mantıksal yapı sayesinde dil ve dünya arasında karşılıklı ilişki oluşur. Felsefi Soruşturmalar Resim Kuramının ortaya koyduğu temsil teorisini eleştirir. Diğer bir ifadeyle Felsefi Soruşturmalar Resim Kuramını eleştirir. Felsefi Soruşturmalar'a göre dilin görevi dünyayı resmetmek değildir. Dil ve dünya arasında bir resim ilişkisi kurulamaz.

Felsefi Soruşturmalar'ın en önemli kavramlarından biri dil oyunudur. Felsefi Soruşturmalar dil oyununu açıklamak için dil ve oyun arasında bir karşılaştırma yapar. Bütün oyunlarda ortak olan bir nokta bulunmaz. Bunun yerine oyunlarda benzerlikler görülür. Oyunlardaki benzerlikler tıpkı aile üyelerinin birbirine benzemesi gibi oyunlarda da benzer noktalar bulunur. Wittgenstein oyunlardaki benzerliği dillere uygulamaktadır. Bütün dillerde ortak bir nokta bulunmaz, ancak dillerde benzerlikler vardır.

Felsefi Soruşturmalar'da Tractatus'ta ifade edildiği şekliyle dilin mantıksal yapıya sahip olmadığını düşünmeye başladı. Dilin ve dünyanın aynı mantıksal yapıya sahip olduğu düşüncesi terk edilir. Felsefi Soruşturmalar'da dil mantıksal kalıba girmek için zorlanmıyor. Tractatus'ta oluşturulmaya çalışılan mantıksal olarak mükemmel olan dil anlayışı yerine Soruşturmalar'da gündelik dil hâkim olur. Gündelik dilin ele alınması Wittgenstein'in Soruşturmalar'da yer alan felsefi görüşlerinin hakkında bilgi vermektedir. Tractatus'tan farklı olarak ideal bir dil yerine gündelik dile odaklanması Wittgenstein'in felsefeye olan yaklaşımı ve felsefi görüşündeki farklılığı ortaya çıkarır

Tractatus eserinde dilin yapısı ile dünyanın yapısını arasındaki karşılıklı ilişkiyi anlamak felsefenin görevidir. Felsefi Soruşturmalar eserinde ise dil oyunları ve yaşam biçimlerini anlamak felsefenin görevidir. Tractatus eserinde Resim Kuramı, Felsefi Soruşturmalar'da ise dil oyunları ve yaşam biçimleri Wittgenstein'in felsefeye olan yaklaşımını görmemize imkân sağlamaktadır.

Tractatus ve Felsefi Soruşturmalar eserleri felsefeye eleştirel yaklaşmıştır. Wittgenstein'ın felsefe eleştirisi aynı zamanda dil eleştirisidir. Dil felsefesi eleştiriye kendisini eleştirmekle başlamalıdır. Dil eleştirisi felsefenin en önemli görevidir. Dil eleştirisinin amacı, dilin mantığının yanlış anlaşılmanın neden olduğu bulanık düşünceleri açıklamaktır. Tüm bu nedenler Wittgenstein'ın felsefesinin odak noktasının dil haline gelmesine sebep olmuştur.

Tractatus ve Felsefi Soruşturmalar eserine göre felsefe bir teori ortaya koymamalıdır. Felsefe bir teori ortaya koymaması nedeniyle diğer disiplinlerden ayrılır. Felsefeyi diğer disiplinlerden ayıran bir diğer özelliği bilgi verme amacı taşımamasıdır. Felsefe daha çok düşünce yapılarını ve ifadelerin mantıksal yapısını inceler. Felsefe kavramları yeniden değerlendirmeye, mevcut bilgiyi derinlemesine anlamaya çalışır. Felsefe yeni bilgiler sunmak yerine, mevcut bilgiyi aydınlatma amacı taşır.

Çalışmada ulaşılmak istenen sonuç Tractatus ve Felsefi Soruşturmalar eserlerinden yola çıkarak Wittgenstein'ın felsefi düşüncelerini ifade etmeye çalışmaktır. Ayrıca Tractatus ve Felsefi Soruşturmalar eserlerindeki felsefi düşünceleri açıklayarak bunların karşılaştırmasını yapmaktır. Wittgenstein'ın felsefi düşünceleri iki eserde de benzerdir. Fakat izlediği yol farklıdır. İzlenilen yolun farklılığı, dili ele alış şeklinin farklılığıdır.

KAYNAKÇA

- ALKAYIŞ, Ahmet. “Dil Felsefesi Bağlamında Wittgenstein’in Tractatus Logico-Philosophicus İle Felsefi Soruşturmalar Döneminin Karşılaştırılması”, *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, S.2, C.1, 2018
- ALTUĞ, Taylan. *Dile Gelen Felsefe*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010
- BAKER, G. P. and HACKER, P. M. S. *Wittgenstein Understanding And Meaning: 1*, Wiley-Blackwell , 2009
- BERNSTEIN, Richard J. Wittgenstein’s Three Languages, *Essay On Wittgenstein’s Tractatus*, The Macmillan Company New York, 1996, s.234
- BLACK, Max. Some Problems Connected With Language, *Essays On Wittgenstein’s Tractatus*, , The Macmillan Company New York, 1996, s.95
- BLAIR, David. *Wittgenstein Language And Information ‘Back to the Rough Ground*, Springer, 2006
- ERDEM, Hüseyin Suphi. *Wittgenstein Dilin Yörüngesinde Felsefe*, İstanbul: Köprü Kitapevi, 2020
- ERKIPÇAK, Hasanhan Taylan. *Viyana Çevresi Program Yazıları*, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2019
- ÇAKMAK, Cengiz. Logico Philosophicus’un Temel Özellikleri, *Felsefe Logos*, 7 Haziran, 1999. s.183,184
- ÇAKMAK, Cengiz, “Wittgenstein’da Dil ve Felsefe İlişkisi”, *Felsefe Arkivi*, 1997. s.148

DIAMON, Cora *The Realistic Spirit Wittgenstein, Philosophy, and the Mind*, The MIT Press London, 1995.

DOĞRUCAN, Ayşegül. *Wittgenstein Üzerine Kısa Bir İnceleme*, Ankara: İksad Yayınevi, 2022.

GLOCK Hans-Johann , *A Wittgenstein Dictionary*, Blackwell Publishers, 1996.

GRAYLING, Anthony Clifford. *Düşüncenin Ustaları*, çev. Muhsin Yılmaz, İstanbul: Akdeniz Yayıncılık, 2008.

GRAYLING, Anthony Clifford. *Wittgenstein*, çev. Elif Derviş, Ankara: Dost Yayınları, 2016.

HACKER, P. M. S. *Wittgenstein's Place in Twentieth-century Analytic Philosophy*, John Wiley & Sons.

HADOT, Pierre. *Wittgenstein ve Dilin Sınırları*, Çeviren: Murat Erşen, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2015.

HARTNACK, Justus. *Wittgenstein and Modern Philosophy*, Anchor Books, New York, 1965.

HİNTİKKA, Jaakko *Wittgenstein Üzerine*, Çev. Fikret Osman, İstanbul, Sentez Yayıncılık; 2015.

KANTERIAN, Edward. *Ludwig Wittgenstein*, çev. Kadir Daniş, İstanbul: Ketebe Kitabevi.

KENNY, Anthony. *Modern Dünyada Felsefe*, Çev. Burcu Doğan, İstanbul: Küre Yayınları, 2017.

KENNY, Anthony. *Wittgenstein*, Allan Lane The Penguin Press, 1972.

MALCOLM, Norman Ludwig Wittgenstein A Memoir, Oxford University Press, U.S.A, 2001.

MCDONOUGH, Richard M. *The argument, of the Tractatus*, State University of New York Press 1986.

MCGINN, Marie Wittgenstein and the Philosophical Investigations, Routledge, 1997.

MONK, Ray. Dâhinin Görevi, çev. Berna Kılınçer ve Tülin Er, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2003.

NESLİOĞLU, Funda. Tamamlanmamış Bir Proje Olarak Viyana Çevresi, *Kilikya Felsefe Dergisi*, 2015, 47

UYGUR, Nermi. *Felsefenin Çağrısı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2022.

P. M. S. Hacker, *Wittgenstein's Place in Twentieth-century Analytic Philosophy*, John Wiley & Sons, 196, s.99.

RYLE, Gilbert. *Ludwig Wittgenstein*, Essays On Wittgenstein's Tractatus, The Macmillan Company New York, 1996.

SOYKAN, Ömer Naci. *Felsefe Ve Dil Wittgenstein Üzerine Bir Araştırma*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi, 2016.

SOYKAN, Ömer Naci. "Wittgenstein Felsefesi: Temel Kavramlar ve Sorunlar" *Sessizliğin Grameri*, Sayı:33, 2002., s.12

SULLIVAN, O' Michael. *An Analysis of Ludwig Wittgenstein's Philosophical Investigations*,

SLUGA, Hans . *Wittgenstein*, New Jersey-USA, Wiley-Blackwell, 2011.

SLUGA, Hans. Ludwig Wittgenstein Yaşamı ve Yapıtları *Wittgenstein: Sessizliğin Grameri*, S.33, (2002), s.14,15,16,18

STERN, David G. Wittgenstein Felsefesinin Ulaşılabilirliği, *Wittgenstein: Sessizliğin Grameri*, s.302

TEPE, Harun *On Kavramda Wittgenstein*, İstanbul: Runik Kitapevi, 2021

UTKU, Ali. *Wittgenstein Erken Döneminde Dilin Sınırları ve Felsefe*, , Doğu Batı Yayınları, Ankara: 2014.

Weischedel, W. *Felsefenin Arka Merdiveni*. İstanbul: İz Yay, 1993, s. 386

WITTGENSTEIN, Ludwig. *Defterler*, Birey Yayıncılık, çev. Ali Utku, İstanbul: Birey Toplum Yayınları, 2004.

WITTGENSTEIN, Ludwig. *Felsefi Soruşturmalar*, çev. Haluk Barışcan, İstanbul: Metis Yayınları, 2005.

WITTGENSTEIN, Ludwig. *Mavi Kitap Kahverengi Kitap* çev, Doğan Şahiner, , Ankara, Ayrıntı Yayınevi, 2019

WITTGENSTEIN, Ludwig. *Tractatus*, çev: Oruç Aruoba, İstanbul; Metis Yayınları, 2006.

WITTGENSTEIN, *Yan Değiniler*, çev. Oruç Aruoba, İstanbul; Altıkırkbeş Yayın, 1999

WITTGENSTEIN, Ludwig. *Zettel*, Çev. Doğan Şahiner, Ankara: 2019.